

Endonezya'da Din Eğitimi Kurumları ve Tarihi Gelişimleri

İsmail Hakkı GÖKSOY*

ABSTRACT

This paper mainly deals with the religious educational institutions and their historical developments in Indonesia. It firstly focuses on the state of general education during the Dutch colonial and the Republican periods. Afterwards, it begins with the investigation of traditional religious educational system. In this respect, the historical development and the structure of religious educational establishments of pesantrens and the aspects of educational life in these religious schools are taken into account. After that, it goes on the study of madrasas as the modern religious educational schools, especially their development and educational system in the said country. Then, the higher religious educational institutions such as Islamic State Institutes and Higher Islamic State Schools as well as private ones are examined in some detail. Finally, the subject of religious lessons in general and professional schools at the primary, secondary and university levels are discussed.

Keywords: Religious Education, Indonesia, Pesantren, Madrasa, Islamic Educational Institutions, Religious Lessons.

1. Giriş.

Asya kıtasının güneydoğusundaki binlerce takımadadan meydana gelen Endonezya, bugün 204 milyonu bulan nüfusuyla dünyanın en kalabalık İslam ülkesi konumundadır. Nüfusun büyük bir çoğunluğu din olarak İslamiyet'i benimserken, az bir bölümü de farklı dinlere mensubiyetlerini sürdürmektedirler. 1998 verilerine göre, halkın %88'i Müslüman, %5'i Protestan Hıristiyan, %3'ü Roman Katolik Hıristiyan, %2'si Hindu, %1'i Budist ve %1'i de diğer (özellikle animist) inançlara mensuptur.¹ Uzun asırlar Hollanda sömürge yönetimi altında kalan ülke, II. Dünya Savaşı yıllarında Japon işgaline uğramış ve savaşın sona ermesiyle birlikte 17 Ağustos 1945'te bağımsızlığını ilan etmiştir. Tekrar ülkeyi denetimi altına almaya çalışan Hollandalılara karşı verdiği zorlu bir istik-

* **Doç. Dr.**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi.

1. Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nin İnternet web sitesi: <http://pdk.go.id/serbaserbi/facts&figures.html>.

lal mücadelesi neticesinde, 27 Aralık 1949 tarihinde resmen Hollanda'dan bağımsızlığını kazanmıştır.

Bu çalışma, esas itibariyle eski bir sömürge ülkesi olan Endonezya'da din eğitimiyle ilgili kurumların tarihi gelişimlerini konu edinmekte olup, bunları Türk okuyucusuna tanıtmayı hedeflemektedir. Her ne kadar konu eğitimle alakalı olmasına rağmen, daha çok tarihi bağlamda ele alınmıştır. Bu çerçevede, konuya bir giriş olmak bakımından önce Hollanda sömürge idaresinin eğitim politikası ve bu dönemdeki genel eğitim üzerinde durulmuş, akabinde de Cumhuriyet dönemindeki genel eğitim faaliyetlerine kısaca değinilmiştir. Daha sonra da konunun ana temasını oluşturan dini eğitim kurumları ve bunların tarihi gelişimleri incelenmiştir. İlk olarak geleneksel dini eğitim kurumu olarak pesantrenler, ardından da geçen yüzyıl başlarından itibaren kurulmaya başlayan ve modern dini eğitim vermeyi hedefleyen medreseler ve Cumhuriyet döneminde kurulan yüksek din eğitimi müesseseleri üzerinde durulmuştur. Bu arada, gerek sömürge döneminde gerekse bağımsızlık sonrası dönemde genel ve mesleki eğitim kurumlarındaki din dersleri konusu da ayrı başlık altında incelemeye tâbi tutulmuştur.

2. Hollanda Sömürge Yönetimi Döneminde Eğitim Faaliyetleri.

XVI. yüzyıl başlarından XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Endonezya'daki sömürge idaresi esas itibariyle mahalli yöneticilerle yapılan antlaşmalar çerçevesinde Hollanda Doğu Hindistan Şirketi vasıtasıyla dolaylı bir şekilde kurulmuştur. Bu sebeple, ülkedeki eğitim faaliyetleri de Müslüman halkın kendi geleneksel eğitim kurumu olan pesantrenlerde (ileriki sayfalarda ayrıca incelenecek) yürütülmekteydi. Ayrıca, başta Hollandalılar olmak üzere Avrupalıların gittiği az sayıda sömürge okulu ile Hristiyan teşkilatlarının kurduğu misyoner okulları bulunmaktaydı. Ancak, XIX. yüzyılda doğrudan sömürge yönetiminin tüm adalara yaygınlaşmasıyla birlikte yerli idarecilere ve yerli memurlara öncesinden daha fazla ihtiyaç duyuldu. Bu sebeple sömürge hükümeti aynı yüzyılın ortalarından itibaren Endonezyalıların genel eğitimine de eğilmeye başladı. İlk olarak 1848 yılında sadece Cava adasında olmak üzere toplumun üst tabakasından seçilen bazı Endonezyalıların girebildiği ilkokullar açıldı. 1851'de de bu Cava okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla öğretmen okulları kuruldu. Aynı yıllarda sağlık memuru ve aşıcı yetiştirmek için başkent Cakarta'da "Dokter-Djawa" (Cava Doktoru) okulu, alt seviyedeki idarî personel ihtiyacını karşılamak gayesiyle 1879'dan sonra "Hoofdenschoolen" adı altında aristokratik sınıfın ve kabile reislerinin çocuklarına yönelik Bandung, Magelang ve Probalingga gibi büyük şehirlerde okullar açıldı.² Bu okullar ilk öğretim için bir basamak olarak görülse de, sayı ve kalite bakımlarından yeterli olmaktan çok uzaktı ve daha ziyade meslek okulu niteliğindedeydi.

2. M. C. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, Macmillan Asian Histories Series, London 1987, s.122-123.

1893'den itibaren de Endonezyalıların modern eğitim almadaki isteklerini karşılamak üzere sömürge hükümeti iki tip ilköğretim okulu açmaya başladı. Bunlar aristokratik ailelerin çocuklarının girebildiği ve esas itibarıyla okuma ve yazmayı öğretmeyi hedefleyen "Birinci Sınıf Yerli Okullar" ile "İkinci Sınıf Yerli Okullar" idiler.³ Bu okullardaki eğitimin mahallî dilde verilmesi kararlaştırılmasına rağmen, bu uygulamaya konulamadı ve XIX. yüzyılın sonunda bu okulların hiçbirisi köylere ulaşmamıştı. 1906 yılından sonra da İkinci Sınıf Yerli Okulların sayıları artırılmaya ve ertesi yıl da okuma ve yazmayı öğretmeye yönelik Cava'da ilk defa köy okulları açılmaya başlandı. Ancak bunların sayıları beklendiği kadar fazla değildi. 1909 yılı sonu itibarıyla 723 olan köy okulu sayısı; 1912'de 2500'e ulaşmıştı.⁴

Birinci Sınıf Yerli Okulların ihtiyaca cevap vermemesi üzerine 1914'te 7 yıllık Hollanda-Yerli Okulları (HIS) açıldı; İkinci Sınıf Yerli Okullar da istenilen seviyede eğitim veremediği için "Standart School" adlı okullara dönüştürüldü. Hollanda-Yerli Okulları da daha sonra ülkedeki Avrupa okulları seviyesine çıkartılarak Endonezyalılara da daha yüksek seviyedeki okullara girme imkanı sağlandı. Devlet hizmetlerinde üst düzey makamlara yükselebilmek için önde gelen aileler çocuklarını ülkedeki Hollandaca eğitim yapan daha iyi sömürge okullarına göndermeye çalışmaları üzerine hükümet 1922'den sonra Endonezyalılar için de Standart Okullarını bitirenlerin girebildiği "Schakelschool" adıyla bilinen ortaokul seviyesinde yeni okullar açıldı. Personel yetiştirmeye yönelik "Hoofdenschoolen" adlı okullar 1900'de yeniden ıslah edilerek bir kaç yıl önce kurulan Yerli İdareci Yetiştirme Okulu (OSVIA) gibi diğer ortaokul seviyesindeki okulların müfredat programına yaklaştırıldı.⁵

XX. yüzyılın başlarında sömürge idaresinin tüm birimleriyle ülkede yaygınlaşması ve yeni hükümet organlarının kurulması, eğitilmiş mahallî elemanlara olan ihtiyacı artırdı. Sömürge bürokrasisinde Endonezyalılara ayrılan alt seviyedeki makamlar önceleri doğum temeline göre dağıtılırken, şimdi artık eğitim doğumun yanı sıra ikinci unsur oldu. Yeterli sayıda sağlık memuru yetiştirmek gayesiyle açılan "Dokter-Djawa" okulu 1902'de yeniden ıslah edilerek üç yıllık bir hazırlık sınıfından sonra 6 yıl eğitim sunan Yerli Doktor Yetiştirme Okulu'na (STOVIA) dönüştürüldü. 1913'te de eğitim süresi 7 yıla çıkarılarak STOVIA aynı yıl Surabaya'da açılan Hollanda Hindistanı Doktorlar Okulu (NIAS) seviyesine yükseltildi. Her iki okulu bitirenler Hollanda'daki herhangi bir tıp fakültesine girip, orada 1,5 yıl okuduktan sonra Avrupa Tıp Doktoru unvanını alabileceklerdi. STOVIA her yıl 25 öğrenci almasına rağmen kuruluşunun ilk 14 yılında sadece 135 kişi mezun verebildi. Aynı dönemlerde çeşitli alanlarda meslek sahibi elemanlar yetiştirmek üzere yeni okullar açıldı. 1903'te Tarım Okulu, 1906'da Öğretmen Yetiştirme Okulu, 1907'de Veteriner Okulu, 1908'de Hukuk Okulu, 1914'te İdareci Yetiştirme Okulu, 1920'de de Bandung'da Mühen-

3. R. van Niel, *The Emergency of the Modern Indonesian Elite*, Foris Publications, Dordrecht 1984, 26-30.

4. Niel, *The Emergency of the Modern Indonesian Elite*, s.68-70.

5. Niel, *The Emergency of the Modern Indonesian Elite*, s.176-179.

dislik Okulu açıldı.⁶ Kolej seviyesinde eğitim yürüten tüm bu okullar sömürge döneminin sonuna kadar Endonezyalılara yönelik en yüksek seviyedeki meslek okulları idiler. Bu okullardan mezun olanlar zamanla Endonezya toplumunun aydın zümresini oluşturdular. Hollanda'da eğitim görme şansına ise, sadece aristokratik sınıfa mensup bazı ailelerin çocukları sahipti.

Endonezya'daki Hollanda sömürge hükümeti tarafından kurulan okulların yetersizliği ve misyoner teşkilatların açtıkları okulların sayısının giderek artması, Müslüman cemiyetlerin İslamî temele dayanan özel okullar açmasına sebep oldu. XX. yüzyılın başlarından itibaren yenilikçi dinî düşüncelerin Endonezya'da etkili olmaya başlamasından sonra Endonezyalı Müslümanlar geleneksel dinî eğitim sistemi uygulayan pesantrenlerin eğitimdeki yetersizliklerini de görerek yeni ve modern bir eğitim sistemini tatbik etmeye çalıştılar. Bu gayeyle kurdukları çeşitli cemiyet ve vakıflar vasıtasıyla medrese adı altında daha çok ilk (ibtidaiyye) ve ortaokul (seneviyye) seviyelerinde çeşitli okullar açtılar.

Eğitim faaliyeti yürüten müslüman cemiyetler arasında 1912 yılında Orta Cava'nın Yogyakarta şehrinde Kiai Hacı Ahmed Dahlan tarafından kurulan modernist eğilimli Muhammediyye (*Muhammadiyah*) teşkilatı en önde geleni idi. Müslüman halkın yegane eğitim kurumu olan pesantrenlerin Batı ve laik eğitim sistemi uygulayan sömürge ve misyoner okullarıyla rekabet edemediğini gören Muhammediyye, hem genel eğitime hem de dinî eğitime ağırlık verdi. Ayrıca, din eğitiminin modernleştirilmesine çalıştı. Bu teşkilat esas itibarıyla iki tip okul modeli geliştirmişti. Bunlardan ilki "madrasah diniyya" (dinî medrese) adıyla bilinen ve müfredatının yarısından biraz fazlasını meslek derslerinin oluşturduğu din eğitimi ağırlıklı okullar idi. Diğeri de tamamen Hollanda eğitim sistemine uygun olarak açılan modern genel okullardı. Ancak, bu okullarda genel eğitimin yanı sıra İslam dini ile ilgili birkaç tane de dinî dersler okutulmaktaydı.⁷ Mesela, 1923 yılına kadar teşkilatın sadece Yogyakarta'da 4 tane ilkokul seviyesinde İkinci Sınıf (Yerli) Okulu, ortaokul seviyesinde de bir tane HIS (Hollanda Yerli Okulu) ve bir tane de Kweekschool'u vardı.⁸ 1932 yılında ise Cava ve Madura adalarında 316 tane olmak üzere ülke genelinde toplam 476 okulu bulunmaktaydı. Bunların 207'sinde Hollanda eğitim sistemi, 88'inde modern dinî eğitim, 21'inde de klasik eğitim sistemi uygulanmaktaydı. Modern dinî eğitim veren okulların 3'ü Batı Cava'da, 68'si Orta Cava'da, 13'ü Doğu Cava'da, 4'ü Madura adasında idi. Aynı yılda, 30'u medrese-i diniyye, 15'i de medrese-i vüska olmak üzere 45 tane de Sumatra adasının Minangkabau bölgesinde bulunmaktaydı.⁹

Sumatra adasının batsındaki Minangkabau bölgesindeki yenilikçi Müslüman liderler de, eğitime büyük önem verdiler. Özellikle, Sumatera Thawalib (Sumatralı Öğrenciler) adlı cemiyet ilk olarak 1909'da Padang'da *Adabiyah*

6. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, s. 148-150.

7. Karel A. Steenbrink, *Pesantren, Madrasah, Sekolah: Recente Ontwikkelingen in Indonesische Islamonderricht*, Krips Repro, Meppel 1974, s.47-54.

8. Alfian, *Muhammadiyah: The Political Behavior of A Muslim Modernist Organization Under Dutch Colonialism*, Gadjah Mada University Press, Yogyakarta 1989, s.170-171.

9. Alfian, *Muhammadiyah*, s.189-190, 251.

adlı bir okul, daha sonra da çeşitli yerleşim merkezlerinde "Thawalib okulları" olarak bilinen özel okullar açıldılar. Bu okullar ilk defa *Surau Jembatan Besi* adlı geleneksel bir okulunun ıslah edilmesi neticesinde ortaya çıkmıştı. Derslerin yarıya yakını dini dersler oluştururken, yarısından fazlasını da kültürel dersler teşkil etmekteydi. Bu bölgedeki yenilikçi Müslüman liderler kızların eğitimine de önem vererek 1915'te Padang'da *Diniyah Puteri* adıyla bir kız okulu açmışlardı.¹⁰ Bu okulların açılmasında Hacı Resul adındaki Minangkabaulu yenilikçi bir din alimi ve onun yakın arkadaşlarının büyük rolü vardı. Kısa sürede çeşitli yerlerde açılan benzerleriyle Thawalib okulları 1933'te 44'e ulaştı.¹¹ Bu tip okullardan mezun olanlar, Endonezya'da yenilikçi dini düşüncenin gelişmesine ve milli hareketin hız kazanmasına da büyük bir katkı sağlamışlardı.¹²

17 Temmuz 1905'te Cakarta'da Endonezya Arap toplumu tarafından kurulan *Cemiyet-i Hayr* da ilkokul seviyesinde hem dinî hem de genel derslerin okutulduğu, belirli bir müfredat programı, düzenli sınıfları ve eğitim dili Endonezyaca olan bir okul açtı. Yine aynı tarihlerde Arap asıllı Endonezyalılar'ın kurduğu *Cemiyet-i İrşâd ve'l-İslah* adlı diğer bir cemiyet de eğitime özel bir önem vermiş, Cirebon, Tegal, Pekalongan, Surabaya ve Lavang gibi Arap kökenlilerin yaşadığı yerlerde ilkokul seviyesinde okullar açmıştı. Bu cemiyetin 1930'da Surabaya'da biri iki yıllık öğretmen yetiştirme okulu, diğeri de Schakelschool adlı Hollandaca eğitim veren iki okulu vardı. Ayrıca, Cakarta'da da ilkokul ve ortaokul seviyelerinde okulları ve bir de öğretmen okulu bulunmaktaydı. Batı Cava'nın Majalengka şehrinde faaliyet gösteren Hacı Abdülhalim liderliğindeki *Perşarikatan Ulema* adlı ulema teşkilatı da yetişkinlere yönelik çeşitli kurslar düzenleyerek başlattığı eğitim faaliyetini 1932 yılında açtığı *Santi Asrama* adlı okuluyla ve çevre bölgelerde kurduğu medreseleriyle sürdürmekteydi.¹³

Başta Muhammediyye olmak üzere çeşitli dini teşkilatlar kolej seviyesindekiler hariç Endonezya'daki Hollanda sömürge okullarının mukabili okullar açmışlardı ve yenilikçi Müslüman liderler eğitimde İslâmî prensiplere aykırı olmayan Batının teşkilat yapısını, eğitim metot ve tekniklerini ve hatta misyoner teşkilatların eğitimdeki usullerini benimsemişlerdi. Ancak bu okulların sömürge okullarından en önemli farkı, fen ve sosyal bilimlerle ilgili derslerin yanı sıra dinî derslerin de mecburî ders olarak okutulması idi. Pesantrenlerde olduğu gibi Arapça tek yabancı dil değildi; Hollandaca, İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi Batı dilleri de öğretilmekteydi. Bu cemiyetlerin açtıkları okullarda modern araç ve gereçler kullanılmakta ve ezberleme metodundan çok anlama metoduna önem verilmekteydi.

Özel okullar arasında kendine özgü metodu ve gayesi olan ve kültürel milliyetçilik temeline dayanan *Taman Siswa* (Eğitim Bahçesi) okulları da bulun-

10. Taufik Abdullah, *Schools and Politics: The Kaum Muda Movement in West Sumatra, 1927-1933*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1971, s.34-39.

11. Abdullah, *Schools and Politics*, s.212.

12. Bu yöndeki değerlendirmeler için bkz., Deliar Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia, 1900-1942*, Oxford University Press, Oxford/Singapore, 1973, s.46-50.

13. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, s.162.

maktaydı. İlk defa 3 Temmuz 1922 tarihinde Suwardi Surianingrat öncülüğünde kurulan ve eğitimci Ki Hacer Devantoro tarafından geliştirilen bu okullar, Cava kültür mirasını korumayı, Cava hayat tarzını, müziğini ve dansını öğretmeyi hedeflemekteydi. Kısa sürede büyük bir gelişme gösteren Taman Siswa'nın 1932 yılındaki okul sayısı 166'ya ve öğrenci sayısı da 11 bine ulaşmıştı.¹⁴ Eğitim faaliyetlerinde devletten hiçbir yardım almayan bu hareket siyasetten uzak durmaya çalışırken, Cavalılar arasında da milli bilincin gelişmesine katkı sağladı.¹⁵

Özel cemiyetlerin açtıkları okulların çoğu hükümet tarafından onaylanan müfredat programlarına ve yetişmiş yeterli öğretim kadrosuna sahip olamadığı için sömürge idaresi tarafından "korsan okullar" (wilde schoolen) olarak nitelendirilmişti.¹⁶ Ayrıca, sömürge rejimine muhalif Endonezyalı idealistler tarafından kurulan bu okullar, daha çok sömürge hükümetinin uygulamalarına karşı koyan merkezler idiler. Ancak, hükümet tarafından öngörülen şartları yerine getiren ve modern eğitim tekniklerini kullanan bazı Muhammediyeye okulları 1930 yılından sonra resmen tanınmış ve devletten maddi yardım alabilmiştir.

Hükümet çeşitli cemiyet ve hareketler tarafından açılan ve dinî eğitime de ağırlık veren özel okulları sömürge rejimine karşı potansiyel bir tehdit olarak gördüğü için siyaseti bu okullardan uzak tutmaya ve kendi denetimi altında tutmaya çalışmıştır. Nitekim 1920'li ve 1930'lu yıllarda birçok öğretmen siyasete karıştıkları gerekçesiyle mesleklerinden ya men edilmiş yada sürgüne gönderilmişti. Hükümet özel eğitim kurumlarını denetim altına almak gayesiyle çeşitli düzenlemeler de yapmıştı. 1905 yılında çıkardığı bir kanunla evlerde, mahalle mescidi ve okullarda din eğitimi verilebilmesi için mahallî yetkililerden yazılı izin alınmasını, verilecek eğitimin özelliklerinin belirtilmesini ve talebelerin isim listelerinin tutulmasını zorunlu kılmıştı. "Guru Kanunu" olarak bilinen bu kanun başlangıçta sadece Cava adasında geçerli idi.¹⁷ Ancak 1925'te çıkarılan yeni bir eğitim kanunu tüm Endonezya'yı içine almaktaydı ve bu kanun Müslüman grupların şiddetli protestolarına mâruz kalmıştı. Çünkü kanun hem özel okulları hem de geleneksel dinî eğitim kurumu olan pesantrenleri de kapsamaktaydı. Kanun, pesantren hocalarına, bağımsız davetçiler ile cemiyete bağlı tebliğcilerin kendi yakın aileleri dışındaki kimselere verecekleri din eğitiminde öğrencilerin isim listesini, ne tür metinler ve dersler okutacaklarını belirten kayıtlar tutma zorunluluğu getirmişti.¹⁸ Özel okulların sayı bakımından artması üzerine, benzer kısıtlamalar milliyetçilik temeline dayanan Taman Siswa okullarına da getirildi. Hükümet özel okulları denetim altına almak için 1932'de yeni bir kanun daha çıkardı. Özel okul kurmadan önce yetkililerden izin alma şartını getiren bu kanuna karşı, Ki Hacer Devantoro dinî gruplarla işbirliği yaparak

14. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, s.168.

15. Taman Siswa hareketi ve açtığı okullar için bkz., R.T. McVey, "Taman Siswa and the Indonesian National Awakening", *Indonesia*, IV, Ithaca 1967, s.128-149.

16. Niel, *The Emergency of the Modern Indonesian Elite*, s.219.

17. Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia*, s.175-176.

18. Harry J. Benda, *The Crescent and The Rising Sun: Indonesian Islam under the Japanese Occupation, 1942-1945*, Foris Publications, Dordrecht 1983, s.74-75.

geniş çaplı bir kampanya başlattı. Halk Meclisi'nin kanunu onaylamaması ve hükümetin 1932 yılı eğitim bütçesini ibra etmemesi üzerine, genel vali kanunu Şubat 1933'te uygulamadan kaldırmak zorunda kaldı.¹⁹

1900'lerin başlarından itibaren devlet ve özel okulların sayılarında önemli bir artış gözlenmesine rağmen, eğitim almış Endonezyalıların oranı oldukça düşüktü. Nitekim, 1930 yılında yapılan nüfus sayımına göre tüm ülke çapındaki yetişkin okur-yazar oranı sadece %7,4 idi. Bunun da büyük bir bölümü Endonezyalıların kurdukları özel okullar sayesinde gerçekleşmişti. Aynı yılda Hollanda eğitim sisteminden geçmiş Endonezyalıların oranı, %0.32 idi. Diğer taraftan Hıristiyan nüfusun yoğun olduğu Ambon adasında bu oran %13'e çıkmaktaydı. Tüm Güney Maluku adalarında ise Hıristiyan misyonerlerin açtıkları okullar sayesinde okur-yazar oranı %50'ye yaklaşmaktaydı.²⁰

1938-1939 eğitim-öğretim yılında Batı eğitim sistemi uygulayan ilkokullara 88.223, ortaokullara 8.235 ve lise seviyesindekilere ise 1.786 Endonezyalı öğrenci devam etmekteydi. 1940 yılında lise seviyesindeki okullardan mezun olan Avrupalı öğrenci sayısı 457 iken, Endonezyalı mezunu ise sadece 204'te kalmıştı. Aynı yıl kolej seviyesindeki okullara devam eden Endonezyalı öğrenci sayısı 637 iken, mezun olan da sadece 37 idi.²¹ O tarihlerde Hollanda'nın nüfusunun 7 milyon, Endonezya'nınki ise 70 milyon civarında olduğu düşünülürse, bu oranların çok düşük olduğu görülür. Dolayısıyla sömürge yönetiminin eğitimdeki temel politikası, yaygın bir halk eğitimini sağlamak değil, ihtiyaç duyduğu alanlarda mahalli bürokrasiyi oluşturacak nispette bir eğitim faaliyeti sürdürmek olmuştur.

3. Bağımsızlık Sonrası Dönemde Genel Eğitim.

Gerek 1942-1945 yılları arasındaki Japon işgali döneminde gerekse Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesi verdiği 1945-1949 yıllarında eğitim-öğretim alanında pek fazla bir ilerleme kaydedilmemiştir. Endonezya'daki Japon askeri yönetimi 1925 tarihli eğitim kanununu özel okullar üzerindeki devletin denetimini kaybetmemek için iptal etmemesine rağmen, savaşta Müslüman halkın desteğini alabilmek için dinî okul ve merkezlere Hollandalılara nazaran daha fazla ihtimam göstermiş ve maddi kaynak sağlamıştır.²²

Bağımsızlık sonrasında ise Endonezya hükümetleri eğitimde büyük hamlelere girişerek Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından idare edilen modern ve laik bir eğitim sistemi geliştirmeye ve eğitim kurumlarının sayısını hızlı bir şekilde artırmaya çalıştılar. 6 yıllık ilköğretim zorunlu hale getirilerek eğitime büyük kaynak ayrıldı. 1953-1960 yılları arasında ilkokullara giden öğrenci sayısı 1,7

19. Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia*, s.180-183; Ayrıca bkz., İsmail Hakkı Göksoy, *Endonezya'da İslam ve Hollanda Sömürgeciliği*, Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, Ankara 1995, s.32.

20. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia* s.151-152.

21. G. Mc. Turman Kahin, *Nationalism and Revolution in Indonesia*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1952, s.31-32.

22. Benda, *The Crescent and The Rising Sun*, s.128-129.

milyondan 2,5 milyona çıkarıldı. Çoğunluğu Cava'da olmak üzere yüksek okul ve üniversite seviyesinde yeni resmî ve özel okullar açıldı. 1930 yılında %7,4 olan yetişkin okur-yazar oranı 1961 yılında %46,7'ye yükseltildi.²³

Sömürge döneminde gelişen eğitim tarzını miras alan Cumhuriyet hükümetleri, halkın eğitim seviyesinin yükseltilmesi için eğitimde ikili bir sistemi de benimsemek zorunda kalmışlardır. Biri eski Hollanda eğitim sistemine dayanan ve zamanla değişikliklere uğrayan Batı tipi eğitim, diğeri de bünyesinde din eğitimini de içeren ve medrese adıyla anılan okullardaki modern eğitim sistemidir. Dolayısıyla hükümetler bir taraftan bilim ve teknolojiye gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek için modern ve laik bir eğitim sistemi oluştururlarken, diğer taraftan da liberal çevrelerin eğitimdeki bu ikiliği tenkit etmelerine rağmen, asırlardır devam eden geleneksel dini eğitim kurumlarını da yok saymayıp, onları günün şartlarına ayak uydurmaya zorlayarak varlıklarını devam ettirmelerine imkan sağlamışlardır. İki tip eğitimin varlığının diğer bir sebebi de, dindar Müslüman çevrelerin eğitime bakışları ve eğitimden beklentileri yön vermektedir. Muhafazakar ve dindar aileler çocuklarının hem dindar birer Müslüman hem de iyi eğitim almış meslek sahibi kişiler olmalarını istemekteydiler.

Günümüzde ana okuldan üniversite seviyesine kadar olan tüm genel ve meslekî eğitim faaliyetleri Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nın sorumluluğu altındadır. Ancak, savunma, işçileri, ekonomi ve sanayi bakanlıklarının da yüksek okul seviyesinde olmak üzere kendi meslekî alanlarıyla ilgili çeşitli okulları bulunmaktadır. Sadece Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile Din İşleri Bakanlığı tüm seviyelerde eğitim ve öğretim faaliyeti yapmaktadırlar. Din eğitimi ağırlıklı eğitimin tüm kademesi, yani ilkokuldan üniversiteye kadar uzanan her seviyedeki din eğitimi ağırlıklı okullar ise, ülkedeki din hizmetlerinden sorumlu olan Din İşleri Bakanlığı'na bağlı olup, öğretmenleri atama, bu okulları yönetme, ders müfredat ve programlarını hazırlama yetkisi de bu bakanlıkta bulunmaktadır. Din İşleri Bakanlığı personel sayısı ve toplumda gördüğü işlev bakımından ülkedeki en önemli ve büyük bakanlıklardan biri durumundadır. Bakanlık bünyesinde, diğer din mensuplarını temsil eden ve onların din işlerinin koordinesini sağlayan Protestan, Katolik ve Hindu-Budist topluluklar için de birer genel müdürlük bulunmaktadır.

1984-1985 akademik yılında Eğitim ve Kültür Bakanlığı bünyesinde 29.270.000 öğrenci ilkokul, 5.342.000 öğrenci ortaokul, 2.733.000 öğrenci lise, 1.023.000 öğrenci de üniversite seviyelerinde öğrenim görmekteydi. Aynı akademik yılda Din İşleri Bakanlığı'na bağlı veya onun sorumluluk alanına giren medrese sayısı ise 25.971 idi. Bu medreseler 3.409.188 öğrenciyle 20.834'ü ilkokul (ibtidaiyye), 469.022 öğrenciyle 3.744'ü ortaokul (seneviyye) ve 131.486 öğrenciyle 1.393'ü de lise (aliyye) seviyesinde idi.²⁴ Dolayısıyla, Din İşleri Bakanlığı tarafından idare edilen ve din eğitimi ağırlıklı eğitim kurumlarında okuyan öğrencilerin sayısı, diğer genel ve meslekî okullardaki öğrencilerin sayısı ile

23. Ricklefs, *A History of Modern Indonesia*, s.226.

24. J. Uddin, "Profile of Muslim Education in Indonesia", *Muslim Education Quarterly*, V/1, Cambridge 1987, s.37.

karşılaştırıldığı zaman, tüm Endonezya'daki öğrencilerin ancak %10'u ile %15'i arasında seyretmektedir. Genel eğitim kurumlarına devam eden öğrencilerin oranı ise daha yüksektir.²⁵

1999 yılında ülkedeki okur-yazar oranı %89.79 olarak kaydedilmiştir. 5-6 yaş arası anaokuluna giden öğrenci sayısı 8.521.300, 7-12 yaş arası ilkokula giden öğrenci sayısı 25.306.850, 13-15 yaş arası ortaokula giden öğrenci sayısı 13.097.600, 16-18 yaş arası lise seviyesindeki okullara giden öğrenci sayısı 13.558.300, 19-24 yaş arası yüksek öğrenime giden öğrenci sayısı da 25.294.900 olmak üzere toplam 85.778.950 öğrenci olarak tespit edilmiştir. Günümüzde Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nın verilerine göre, ülkede 321 üniversite, 49 enstitü, 494 akademi, 722 yüksek okul ve 48 politeknik adları altında irili ufaklı toplam 1.634 yüksek eğitim kurumu bulunmaktadır.²⁶ Ancak bunların sayısal olarak önemli bir kısmını, çeşitli cemaat ve vakıflar tarafından kurulan küçük çaptaki özel yüksek eğitim kurumları oluşturmaktadır. Bu tür kurumların öğrenci sayısı ve okul kapasitesi, resmî yüksek eğitim kurumlarıyla hemen hemen aynı düzeydedir. Müslüman vakıf ve cemiyetler tarafından kurulan özel eğitim ve öğretim kurumları arasında Muhammediyye'nin açtığı okullar sayı ve kalite yönünden diğerlerine nazaran iyi durumdadır. 1985 yılı itibariyle Muhammediyye'nin tüm ülke genelinde kreş ve ana okulu seviyesinden başlamak üzere yüksekokul ve üniversiteleri dahil toplam 12 bin civarında eğitim kurumu olduğu kaydedilmiştir.²⁷ Cakarta'daki Endonezya Üniversitesi, Bandung'daki Yüksek Teknoloji Enstitüsü ile Yogyakarta'daki Gaja Mada Üniversitesi ülkenin en gözde resmî yüksek eğitim kurumları sayılmaktadır. Son yıllarda üniversitelere idarî özerklik tanınması yönündeki istekler bilhassa aydınlar arasında giderek yoğunluk kazanmaktadır.

4. Geleneksel Din Eğitimi Kurumu Olarak Pesantrenler.

Endonezya'da dinî eğitimin ilk kademesi, Müslümanların kendi evlerinde, *langgar* (mahalle mescitleri) denilen küçük ibadethanelerde ve hususi binalarda verilen Kuran öğretimi ile itikat ve ibadetle ilgili dinî bilgilerin öğretilmesiyle başlar. Çocuklar genellikle 5 veya 6 yaşlarına geldikleri zaman bu tip bir eğitim almaya başlarlar ve buna Müslüman halkın büyük çoğunluğu katılır. Bu eğitim, sabahtan öğleye kadar çalışma vakti olduğu için genellikle öğleden sonra ya da akşamleyin yürütülür. Çocukların eğitim aldıkları küçük mahalle mescitlerinde yetişkinlerle birlikte abdest almak ve namaz kılmak gibi ibadetlere de katılması teşvik edilir. Bu tür eğitim faaliyeti aynı zamanda pesantrenlerde de yürütülür.²⁸

25. Zamakhsyari Dhofier, "Islamic Education and Traditional Ideology on Java", *Indonesia: Australian Perspectives* (eds: J.J. Fox ve dgr.), Australian National University Press, Canberra 1980, s.263.

26. Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nin Internet web sitesi: <http://pdk.go.id/serbaserbi/facts&figures.html>.

27. Central Leadership of Muhammadiyah, *Muhammadiyah Movement in Indonesia*, Published by Central Leadership of Muhammadiyah, Jakarta 1985, s.9-10.

28. Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia*, s. 12-13.

Endonezya'da bu tür yaygın dini eğitime *pengajian* veya *meclis talim* (talim meclisi) adı verilmektedir. Meclis talim adı, esas itibariyle Cakarta bölgesinde ve Batı Cava'nın bazı yerlerinde kullanılmaktadır. Özellikle yerli Cakartalıları olan "Betaviler", küçük mescitlerde veya evlere bitişik odalarda her yaştan insanın katıldığı dini sohbet ve Kuran derslerine "meclis talim" adı vermektedirler. Diğer yerlerde ise bunun adı genellikle "pengajian agama İslam" olarak adlandırılır. Bu tür yerlerde, yaşlı ve gençlere, kadın ve erkeklere mahsus ve çeşitli yaş gruplarına göre toplantı ve dini tebliğ sohbetleri düzenlenirken, her yaş insan grubunun katıldığı toplantılar da yapılmaktadır. Bu eğitim tarzı, genellikle yere oturarak veya rahle üzerinde bir kişinin konuşmacı, diğerlerinin ise dinleyici olarak yer aldığı geleneksel halk eğitimi niteliğindedir. Kuran öğrenimi, ilmiyal bilgileri, hadisler, ahlaki konular, Hz. Peygamberin hayatından kesitler ve güncel dini meseleler fazlaca işlenen konulardır. Bazen de *halka* denilen ve daha dar kapsamlı, fakat biraz daha ileri seviyede dini bilgileri olanların gittiği ve bir hocanın nezaretinde belirli bir kitap takibini gerektiren eğitim faaliyeti de söz konusudur. 1980 yılı itibariyle Cakarta'da 2899 tane meclis talim merkezi tespit edilmiştir. En önemlileri arasında Meclis Talim eş-Şafiiyye, Meclis Talim et-Tahiriyye, Pengajian en-Nisa, Pengajian Raudah adlı merkezlerdir. Ayrıca, 1980 yılında dinî tebliğ ve irşad faaliyetlerinin koordinesinden sorumlu *Koordinasi Dawah İslam* adlı yarı-resmi bir kuruluş, bir istişare heyeti kurarak bu tür kurs yerlerinin daha düzenli çalışması için programlar önermiştir.²⁹

Ancak, daha yüksek ve ileri seviyedeki dinî eğitim ise "santrilerin yeri" manasına gelen *pesantren* adlı geleneksel dinî eğitim kurumlarında verilmektedir. Cava adasında bu okullarda okuyan talebelere *santri*, hocaya da *kiai* denilir ve hepsi de aynı kampus içerisinde yaşarlar. Diğer Endonezya adalarındaki benzer eğitim kurumlarına Sumatra'nın Açe bölgesinde *rangrang* veya *dayah*, Minangkabau bölgesinde ise *surau* adı verilir.³⁰ Pesantrenler bazen öğrencilerin kaldıkları yurt anlamına gelen *pondok* kelimesiyle de adlandırılmakta veya her ikisi birden *pondok pesantren* olarak birleşik olarak ta söylenmektedir. Malezya'da ise daha çok *pondok* adı kullanılmaktadır.³¹ Pesantrenler birer özel eğitim kurumu olup, bir kiai tarafından yönetilmekte ve onun mülkü veya vakfı olarak varlığını devam ettirmektedir.

Dinî hayata canlılık kazandıran pesantrenlerin tarihi, Cava'da İslam öncesi Hindu dönemine kadar uzanmaktadır. Geleneksel Cava literatüründe *guru* adı verilen hocaların eskiden Hindu-Budist inançların ve mistik felsefenin öğretildiği okullar kurdukları, öğrencileriyle birlikte aynı kampus içerisinde yaşadıkları ve bu yerleri bir ibadethane ve bir eğitim yeri olarak kullandıkları belirtilir. Bu

29. *Ensiklopedi İslam* (Haz: Komisyon), "Majelis Taklim", Ichtiar Baru/Van Hoeve, Jakarta 1997, III, s.120-122.

30. R. A. Kern, "Pasantren", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1940-1974, IX, s.512; R. A. Kern, "Pasantren", *Encyclopedia of Islam, The First Edition*, E. J. Brill, Leiden 1916, VI, s.1028; *Ensiklopedi İslam* "Pasantren", IV, s.99.

31. Ahmet Turan Arslan, "Malezya'da Din Eğitimi ve Arapça Öğretimi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13-14-15, Yıl: 1995-1996-1997, İstanbul 1997, s. 37-41.

tür yapılar, bazen yerleşim yerlerinin hemen yanı başında bazen de şehir ve kasabalardan uzakta ıssız ormanlık ve dağlık bölgelerde bulunmaktaydı. XV. Yüzyıl sonlarına doğru Cava'daki birçok gurunun öğrencileriyle beraber İslamiye'ye girmesi neticesinde bu merkezlerin zamanla pesantrenlere dönüştüğü ileri sürülür. Ayrıca, pesantrenlerin aynı yüzyılda tarikatların takımadalara yayılışı ile birlikte bir tarikat merkezi olarak kurulduğu yönünde de görüşler mevcuttur.³²

Sözlü mahalli kaynaklara dayanan Demak vekayinamelerine göre, pesantrenler ilk defa XV. yüzyılın ikinci yarısında Cava adasının İslamlaşmasında önemli rol oynayan veliler tarafından kurulduğu kabul edilir. Dokuz veliden (wali sanga) ilki kabul edilen Raden Rahmet'in (Sunan Ngampel) Doğu Cava'nın Surabaya şehri yakınlarındaki Ngampel-Denta'da, Sunan Giri'nin de aynı şehrin kuzeyindeki Giri'de pesantrenler kurdukları belirtilir. Giri Pesantreni Cava'da o dönemde meşhur bir eğitim merkezi haline gelerek Endonezya'nın doğusundaki Ternata ve Lombok adalarından da öğrenciler kabul etmiştir. Dolayısıyla pesantrenler diğer Endonezya adalarında yaşayan halkın İslamlaşmasında da önemli bir rol oynamıştır.³³

XVI. yüzyıldan günümüze kadar varlıklarını devam ettiren pesantrenlerin geleceği ve buralarda verilen eğitimin kalitesi daha çok o pesantreni yöneten ve ders veren kiainin şahsiyetine ve ilmî seviyesine sıkı sıkıya bağlıdır. Pesantren kampüsü içerisinde hoca ve yardımcıların evleri, rahle üzerinde ders yapılan dershaneler ile namaz kılınan bir cami ve talebelerin barındıkları *pondok* adı verilen yurtlar bulunur. Öğrencilerin büyük bir kısmı yatılı öğrenci (santri mukim) olmasına rağmen, çevre yerleşim yerlerinden gelen gündüzlü öğrenciler (santri kalong) de bulunmaktadır. Pesantren hocası verdiği eğitimi gönüllü olarak yapar, geçimini de pesantren çevresinde yer alan pirinç tarlasından ve kendisine ait bağ ve bahçelerden elde ettiği gelirle temin eder. Ayrıca talebelerinin ailelerinden ve diğer müslüman halktan gelen bağış ve yardımları da kabul eder. Kampüsteki cami ve yurtlar da bu işler için kurulmuş vakıf fonlarıyla inşa edilir. Talebeler alacakları dersleri ve hocalarını seçmekte serbesttirler. Yeni gelen öğrenciler, önce kiainin yardımcıları önünde diz çökerek ders almaya başlar ve ileri seviyeye geldiği zaman kiainin derslerine katılabilirler. Belirli bir sınıf sistemi, müfredat programı, öğrencilerin başarı durumlarını ölçen imtihan sistemi, kurs sonunda verilecek diploma gibi modern eğitimin öngördüğü araçlar yoktur. Öğrencinin manevî ve ahlakî durumunu yükseltmeye önem veren ve daha çok kitap takibine dayanan ezberci bir eğitim sistemi hakimdir. Bu tip bir eğitim en az 10 veya 15 yıl sürmektedir. Ancak bazı öğrenciler birkaç ay veya birkaç yıl sonra öğrenimlerini yarıda keserek memleketlerine dönerler. Pesantren kurslarını tamamlayan kabiliyetli ve başarılı öğrenciler, kendi köy veya kasabalarına döndüklerinde yeni pesantrenler kurarlar ve arkadaşları ve eski hocalarıyla olan bağlarını koparmazlar. Hatta, eğitimlerinin sonunda haccı gidip evlilik kurmak yaygın bir temayüldür.³⁴

32. *Ensiklopedi Islam*, "Pesantren", IV, s.100-101.

33. *Ensiklopedi Islam*, "Pesantren", IV, s.101.

34. Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia*, s.14-17; Alfian, *Muhammadiyah*, s.81-85.

XX. yüzyılın başlarına kadar pesantrenlerde sadece Kur'ân-Kerîm, Arapça, Hadis, Fıkıh, Akaid, Ahlak ve Taşavvuf gibi klasik dinî ilimler okutulmaktaydı. Pesantrenlerde fıkıh tahsili, özellikle Şafii mezhebinin fıkıh literatürü önemli bir yer tutmaktadır. Okunan kitapların büyük çoğunluğu Arapça olup, bunun yanı sıra Arap alfabesine göre yazılan ve Cavî denilen Malay ve Cava dillerindeki kitaplar da okunmaktadır. Pesantrenlerde okutulan kitaplara halk arasında "kitap kuning", yani sayfa renklerinin sarımtırak olmasından dolayı "sarı kitap" adı verilir. Bu kitaplar üzerine yapılan bir araştırmaya göre, bunların toplam sayılarının 900 civarında farklı kitap olduğu tespit edilmiştir. Bunların %55'i Arapça, %22'si Malayca'dır; geriye kalanı da mahalli dillerdekiler teşkil etmektedir. Yine aynı araştırmaya göre, bu kitapların %20'si fıkıh, %17'si akaid ve usuluddin, %12'si sarf, nahiv ve belagat, %8'i hadis, %7'si tasavvuf alanındadır.³⁵ Dolayısıyla fıkıh alanında pesantrenlerde okutulan kitapların oranı diğer klasik bilim dallarına göre daha fazla bir yekun tutmaktadır. Pesantrenlerde bu tür kitaplar iki şekilde okunur: İlki *sorogan* usulü denilen ve bir öğrencinin bir kiainin önünde diz çökerek belirli bir kitap takibini gerektiren ve kiainin kitabı okuyup mana verdikten sonra santrinin tekrarını yaptığı; diğeri de *bandungan* adı verilen ve tüm santrilerin bir kiainin önünde diz çökerek okudukları sistemdir.³⁶

Pesantrenlerdeki kiailer, müslüman halkın öteden beri uyguladığı geleneksel dini örf ve adetlerin devam ettirilmesinde ve icrasında da önemli görevler üstlenirler. Özellikle mübarek gün ve gecelerde, doğum ve ölüm yıldönümlerinde, Cava'da *slametan* veya bazı yerlerde *kenduri* adı verilen yemekli dini toplantı ve merasimlerin icrasında önemli görevler yapmaktadırlar. Hatta bazıları, *kris* adı verilen sihirli kılıçlar taşımak, muska yazmak gibi bazı uygulamaları da yaparlar.³⁷

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hollanda sömürge hükümeti tarafından modern eğitim sistemine dayanan Batı tipi yeni okullar açılıncaya ve 1910'lardan sonra medrese adı altında çeşitli Müslüman cemiyetlerin kurdukları özel ve modern eğitim kurumları faaliyete geçinceye kadar pesantrenler Endonezyalıların tek tip eğitim kurumu idi. Aynı yüzyıla kadar halkın gördüğü eğitim metodu ve muhteviyatında da önemli bir değişiklik olmamıştı. Hollandalılar pesantrenleri "papaz okulları (priesterscholen)" ve yöneticileri olan kiailerini de "priesterleerlingen (papaz öğretmenler)" olarak değerlendirmişler, gerek konuşma gerekse yazı dilinde yanlış biçimde hep bu terimlerle ifade etmişlerdir.³⁸

1831 yılında Hollandalı yetkililerce hazırlanan bir rapora göre, sadece Cava adasında irili ufaklı 1.853 tane pesantren kurumu ve bunlarda okuyan 16.556

35. Martin van Bruinessen, "Kitap Kuning: Books in Arabic Script Used in the Pesantren Milieu", *Bijdragen Tot de Taal-, Land-, en Volkenkunde (BKI)*, 146/2-3, KITLV Publication, Leiden 1990, s.228-229.

36. *Ensiklopedi Islam*, "Kitap Kuning", Supplement-I, s.333-336.

37. Noer, *The Modernist Muslim Movement in Indonesia*, s.17.

38. Mesela bkz., L. W. C. van den Berg, "Het Mohammedaansche godsdienstonderwijs op Java en Madoera en de daarbij gebruikte Arabische boeken", *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land, en Volkenkunde*, XXXI, Batavia 1886, s.519-555; *Encyclopaedie van Nederlandsch Indie* (Haz: Komisyon), "Pesantren", 2. baskı, The Hague, 1917-1939, III, s.388-389.

öğrenci bulunmaktaydı. 1885 yılındaki diğer bir raporda da, Cava ve Madura adalarında geleneksel dini eğitim veren pesantren, pengajian ve Kuran evleri gibi tüm kurum ve merkezlerin toplam sayısı 14.929 olarak ve buralara devam eden öğrenci sayısı da 222.663 olarak kaydedilmiştir.³⁹ Ancak bu rakamlara düzensiz dini eğitim veren yerler de dahil edilmiştir. Bunlar çıkarıldığı zaman pek fazla bir artışın olmadığı görülür. Nitekim, 1942 yılında Endonezya'daki Japon askeri yönetimi tarafından Cakarta'da kurulan Din İşleri Bürosu'nun yaptığı bir araştırmaya göre, Cava ve Madura adalarında 1.871 pesantren ve medrese kurumu bulunmaktaydı. Buralara devam eden öğrenci sayısı da, 139.415 olarak verilmekteydi. 1978 yılındaki Din İşleri Bakanlığı'nın verilerinde, Cava ve Madura adalarında 3.195 pesantren, 677.384 öğrenci bulunmaktaydı.⁴⁰ Bakanlık 1988-1989 eğitim öğretim yılında da tüm ülke çapında 6.631 tane irili ufaklı pesantren kurumu tespit etmiş ve devam eden öğrenci sayısını da 985.670 olarak vermiştir. Bu öğrencilerin 549.733'ü erkek, 408.937'si kızdır. Pesantrenlerde görev yapan kâilerin toplam sayısı ise, 33.993 olarak kaydedilmiştir.⁴¹

Pesantrenler, 1920'li yıllara kadar tamamen dini içerikli eğitim veren geleneksel dinî eğitim kurumları idiler. Ancak, 1930'lu yıllardan itibaren yenilikçi cemiyet ve akımların Batı tipinde özel okullar kurmalarıyla birlikte onların müfredat programlarından da esinlenerek müfredatlarını genişletmeye başladılar. 1960'lı ve 1970'li yıllara geldiği zaman da kendilerini yenilemek zorunda kaldılar. Bunda, ilköğretimin zorunlu olması neticesinde devletin çoğunluğu köylerde olmak üzere binlerce yeni ilkokul açmasının ve Din İşleri Bakanlığı'nın normal ve dini medreseler kurmasının etkisi vardı. Pesantrenler de devletin kurduğu normal medreseleri model alarak yeni medreseler açmaya başladılar ve öğrencilere verilen dini derslerin oranını %30'a kadar düşürerek genel eğitimin öngördüğü diğer dersleri çoğalttılar. Bu süreç içerisinde bazı küçük pesantrenler öğrenci azlığı sebebiyle kapanırken, bazıları da devletin tanıdığı standartlarda eğitim programı uygulayan medrese tipi okullar açarak varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Hatta bazıları isim değişikliğine de giderek *Pondok Karya Pembangunan*, *Pondok Modern*, *Islamic Centre* ve *Pondok Pesantren Pembangunan* gibi adlar alarak modern eğitim veren kurumlar olduklarını ispatlamaya çalıştılar.⁴² Doğu Cava'nın Ponorogo şehri yakınlarındaki Gontor'da bulunan *Pondok Modern*, yakın dönemde en çok tanınan modern pesantrenlerden biri olmuştur.⁴³

Bazı pesantrenler medrese dışında genel ve mesleki eğitime de eğilerek "sekolah" adıyla devletin tanıdığı okul eğitimini uygulayan genel ve mesleki okullar açtılar. Mesela, Orta Cava'nın Banyumas bölgesinde birçok dini okul, öğ-

39. Zamakhsyari Dhofier, *Tradisi Pesantren: Studi Tentang Pandangan Hidup Kyai*, LP-3ES, Jakarta 1982, s.35.

40. Dhofier, *Tradisi Pesantren*, s.40,42.

41. *Ensiklopedi Islam*, "Pesantren", IV, s.103.

42. Steenbrink, *Pesantren, Madrasah, Sekolah*, s.77-92.

43. Bu pesantrenin tarihi gelişimi için bkz., L. Castles, "Notes on the Islamic School at Gontor", *Indonesia*, VI, Ithaca, New York, 1966, s.30-45; *Ensiklopedi Islam*, "Pondok Modern Gontor", IV, s.107-109.

rencilerin ve velilerin talepleri doğrultusunda dini olmayan normal genel okullara dönüştürüldü. Bazı pesantrenler de yatılı öğrencilerini çevredeki devlet okullarına göndermeyi tercih ettiler ve okul saatleri dışında onlara dini eğitim takviyesi yaptılar.⁴⁴ Bir kısım büyük pesantren de yüksek okul ve üniversite açarak yüksek seviyede de eğitim vermeye başladılar. Doğu Cava'nın Jombang şehri yakınlarındaki köklü pesantrenlerden biri olan Tebuireng Pesantreni, 1970'li yıllardan sonra 10 ayrı tipte okul açarak çeşitli alanlarda eğitim veren bir pesantren kurumu haline gelmiş ve öğrencilerinin lise sonrası eğitimini de göz önünde bulundurarak Haşim Eşari Üniversitesi adıyla bir üniversite kurmuştur.⁴⁵

Dolayısıyla pesantrenler günümüzde dini eğitim ağırlıklı okullarının yanı sıra devletin öngördüğü müfredat programlarını uygulayan ilk, orta ve lise seviyesinde normal medreseler, genel ve meslekî okullar ve hatta yüksek okul ve üniversite açarak modern eğitim vermeye başlamışlardır. Öğrenciler için yurt faaliyeti ve mevsimlik eğitici kurslar düzenleyerek toplumsal kalkınmaya da katkıda bulunmaktadır. Bazı pesantrenler sadece erkek öğrencilere hitap ederken, kız öğrenciler için de müstakil pesantren kurumları bulunmaktadır. Kız pesantrenlerde din eğitiminin yanı sıra biçki-dikiş kursları, beslenme ve yemek, temizlik, makyaj ve çocuk bakımı kursları da verilmekte ve kız öğrencilerin eğitilmiş birer anne adayı olarak yetiştirilmeleri hedeflenmektedir. Pesantrenlerdeki bu tür kurslara ve dini sohbet toplantılarına çevredeki yetişkin aileler de katılabilmektedirler.⁴⁶

Ancak, pesantrenler yeterli ve iyi eğitim almış öğretim kadrosunun azlığı, geleneksel uygulama ve düşünce tarzlarının hala devam etmiş olması sebebiyledir ki, özellikle diğer cemaat ve yenilikçi Müslüman grupların kurdukları özel okullar ve devlet okulları kadar eğitimde kaliteyi tutturabilmiş değillerdir. Batı eğitim sisteminin öngördüğü analitik düşünceyi geliştirme yönünde de pek fazla gayret göstermedikleri gözlenmektedir.⁴⁷ Cava'daki pesantrenler üzerine yaptığı bir araştırmayla tanınan Zamakhsyari Dhofier'e göre, pesantrenler "continuity and change", yani süreklilik ve değişim süreci yaşamaktadırlar.⁴⁸ Kısacası, bir taraftan geleneksel yapılarını korumaya çalışırlarken, diğer yandan da devletin ortaya koyduğu modern eğitimin özelliklerini de benimseyerek ve bu amaç doğrultusunda özel okullar açarak varlıklarını devam ettirmektedirler.

Din İşleri Bakanlığı'nın yaptırdığı bir araştırmaya göre, 2000-2001 eğitim-öğretim yılında tüm ülke genelindeki pondok pesantren sayısı 11.313 ve buradaki öğrenci sayısı da 2.737.805 olarak tespit edilmiştir. Öğrencilerin

44. M. Oepen -W. Karcher (eds.), *The Impact of Pesantren in Education and Community Development in Indonesia*, P3M, Jakarta 1988, s.200-202.

45. Bu pesantrenin tarihi gelişimi için bkz., Dhofier, *Tradisi Pesantren*, s.113-122.

46. Cakarta yakınlarındaki bir kız pesantrenine 1990 yılında yaptığım ziyaret sırasında edilen intibalar. Konuşmacı olarak davet edildiğim bu pesantrende, "Türkiye ve Türkler" hakkında yaptığım bir konuşmaya kız öğrencilerle birlikte çevredeki yaklaşık 50 kadar kadın dinleyici de katılmıştı.

47. Oepen, *The Impact of Pesantren*, s.177.

48. Dhofier, *Tradisi Pesantren*, s.176.

1.446.648'i (%52.84) yatılı, 1.291.157'si (%47.16) ise gündüzlü öğrenci statüsündedir. 7-18 yaş arası gruptaki tüm ülke genelindeki öğrenci sayısının 56.336.325 olduğu düşünülürse, pesantrenlerde okuyan öğrenci oranının %4.86 civarında olduğu görülür ve bunun da genel eğitim içinde fazla bir yekun tutmadığı anlaşılır. Pesantrenlerdeki yatılı öğrencilerin bazıları, pesantren dışındaki genel okullara gitmektedirler. Bunun yanı sıra senede sadece birkaç ay pesantrene gelen öğrenci sayısı da 310.096 olarak verilmiştir. Tüm ülke çapındaki pesantrenlerde 24.993 kiai görev yapmaktadır. 156.228 de ustaz adı verilen yardımcıları bulunmaktadır. Aynı araştırma sonuçlarına göre, pesantrenlerin mali kaynakları da, öğrenci velilerinin aidatları, devlet ve özel kurumların yardımları, kendi dernek, vakıf ve sosyal amaçlı kurumların bağışları oluşturmaktadır. Ancak bunlar içerisinde %58.48 oranla en fazla ailelerin yardımları önemli bir yekun tutmaktadır. Pesantrenlerin yarısının, yurt, kütüphane, çalışma odaları, tuvalet ve klinik gibi yeterli fiziki imkanlardan yoksun olduğu tespit edilmiştir. Sadece 2.463 tanesinde kütüphane mevcuttur.⁴⁹

Hollandalı araştırmacı B. J. Boland'ın Endonezyalı bir eğitimciye dayanarak aktardığı şu anekdot pesantrenlerin ve diğer okulların eğitim kalitesini ve toplumdaki itibarlarını göstermek açısından önemlidir: "Bazı dindar müslüman köylüler, çocuklarını hala eski tip pesantrenlere göndermektedirler. Pesantrenin başkanı ise, kendi çocuklarını modern bir medreseye göndermektedir. Oradaki öğretmenler çocuklarının ileride bir İslam üniversitesine girebilmeleri için devletin ilk ve orta öğretim kurumlarına göndermektedirler. Bir İslam üniversitesindeki profesörler ise, çocuklarının bir devlet üniversitesine girebilmeleri için çaba göstermektedirler; ve bir devlet üniversitesindeki profesörler ise çocuklarını yurt dışına eğitim için göndermeye çalışmaktadırlar."⁵⁰

5. Modern Din Eğitimi Kurumu Olarak Medreseler.

Endonezya'da din eğitiminin verildiği diğer bir kurum da medreselerdir. Bu ülkede medrese denilince, İslam dünyasının diğer bölgelerindeki klasik medrese tipinden ziyade modern eğitim veren dini eğitim kurumu anlaşılır. Dolayısıyla medreseler, belirli bir müfredatı, sınıf sistemi, modern eğitim araç ve gereçlerinin bulunduğu, öğrencilere kültür derslerinin yanı sıra dini derslerin de verildiği bir eğitim kurumudur. Geleneksel dini eğitim kurumları olan langgar, surau, mescid ve pesantrenlerin çağın gereklerine uygun eğitim verememeleri üzerine ve misyoner teşkilatları ile Hollanda sömürge yönetiminin açtığı Batı tipindeki okullarla rekabet edebilmek düşüncesiyle geliştirilen bir eğitim sistemidir. Medreseler, ilk defa XX. yüzyıl başlarında Ortadoğu'da dini öğrenim gördükten sonra memleketlerine dönen kimseler veya Müslüman dinî cemiyet ve vakıflar tarafından kurulmaya başlanmıştır. İlk kurulan medreseler arasında 1905 yılında Orta Cava'nın Surakarta şehrinde Sultan IX. Paku Buwono'nun emriyle R.

49. Din İşleri Bakanlığının İnternet web sitesi: <http://www.depag.net/pondok2001.htm>

50. B. J. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1982, s.123.

Hadipati Sosrodiningrat'ın kurduğu 12 yıllık Madrasah Manba al-Ulum, yine aynı şehirdeki Madrasah Nahdatul Watan, Madrasah Hizbul Watan, Madrasah Tasywirul Afkar adlı medreseler ile Sumatra'nın Minangkabau bölgesinde 1915'te Zeyneddin Labay el-Yunusî tarafından kurulan Sekolah Diniyah ve Rahmah el-Yunusiyye tarafından kızlar için 1923'te kurulan Diniyah Putri, 1916'da Madrasah Sumatera Thawalib sayılabilir.⁵¹

Aynı dönemlerde dinî cemiyetlerin sayılarının artmasıyla birlikte medrese tipi dinî eğitim kurumları iyice yaygınlaşmaya başlamıştır. Mesela, yenilikçi Muhammediyye teşkilatı 1912 yılında Yogyakarta'da, Arap asıllı bazı Endonezyalılar'ın kurduğu İrşad cemiyeti 1913'te Cakarta'da, 1916'da Bentem'de Matlaül-Envar, 1926'da Nehdatül-Ulema, 1928'de Persatuan Terbiye İslamiyye, 1909'da Cemiyetül-Hayr adlı cemiyet ve hareketler çeşitli yerlerde medreseler açmışlardır. Sömürge dönemindeki medreselerin bir kısmı daha çok dini eğitim ağırlıklı iken, bazıları din eğitimi de içeren genel eğitim kurumu niteliğinde idiler. Seviyelerine ve amacına göre evveliyye, ibtidaiyye, seneviyye, aliyye, diniyye-i muallimin, muallimat ve mübelliğah gibi çeşitli adlarla anılmaktaydılar.⁵²

Sömürge döneminde kurulan medreseler arasında Muhammediyye'ninkiler gerek eğitim donanımı gerekse müfredat bakımlarından diğerlerine nazaran daha modern görünümlü idi. Teşkilatın ilk defa 1912'de Yogyakarta'da Madrasah Muhammadiyah adıyla, daha sonra da çeşitli yerlerde benzerlerini açtığı medreselerde, hoca merkezli ve kitap takibine dayanan ezberci bir eğitim sisteminin yapıldığı pesantrenlerin aksine, belirli bir müfredatı ve sınıf geçme sistemi bulunmakta ve sıra üzerinde eğitim yapılmaktaydı. Bu medreselerde dini derslerin yanı sıra sosyal ve fen içerikli kültür dersleri de okutulmaktaydı. 1923 yılında da 6 yıllık Medresetü'l-Vüska adıyla açtığı medresede ise ileri seviyede dini eğitim, kültür dersleri ve liderlik gibi dersler verilmekteydi. Bu medreseden mezun olanlar teşkilatın daha çok yönetim kadrosunu oluşturmaktaydı.⁵³

Bağımsızlık sonrasında, Din İşleri Bakanlığı da medreseler açtı ve medreselerdeki dini dersler ile kültür derslerinin ağırlıklarını belirleyerek müfredat programlarını geliştirmeye çalıştı. Böylece, zamanla iki tip medrese, yani %30 dini ve %70 matematik, fen, sosyal ve dil gibi kültür derslerinin bulunduğu genel medreseler ile derslerin %70 civarı dinî ve %30'u da kültür dersleri okutulan dinî medreseler oluştu. İlk, orta ve lise seviyelerindeki genel medreseler 6 yıllık ibtidaiyye, 3 yıllık seneviyye ve 3 yıllık aliyye adlarıyla anılırken, ilk, orta ve lise seviyelerindeki dini medreseler de sırasıyla medrese diniyye-i evveliyye, medrese diniyye-i vüsta ve medrese diniyye-i ulya olarak adlandırılmaya başlandı.

Genel tipteki medrese mezunu öğrenciler, zamanla genel okullardan mezun olan öğrencilerle aynı seviyede kabul edildiler. Mesela genel ilkokul ile aynı seviyede kabul edilen ibtidaiyye mezunu bir öğrenci, eğer genel ortaokula git-

51. *Ensiklopedi Islam*, "Madrasah", III, s.106-107.

52. *Ensiklopedi Islam*, "Madrasah", III, s.107.

53. Howard M. Federspiel, "The Muhammadiyah: A Study of an Orthodox Islamic Movement in Indonesia", *Indonesia*, 10, Ithaca, New York, (October 1970), s.61-62.

mek isterse, veya seneviyye mezunu bir öğrenci genel bir liseye devam etmek isterse, buna imkan sağlandı. Aynı şekilde aliyye mezunu bir öğrenci de yüksek seviyede eğitim veren bir din eğitimi kurumuna veya çeşitli alanlarda eğitim veren herhangi bir üniversitenin bölümüne girebilmektedir. Genel bir lise mezunu öğrenci de, din eğitimi veren bir yüksek öğrenim kurumuna kayıt yaptırabilmektedir. Nitekim, ilk zamanlar yüksek sevide din eğitimi veren okullara giren öğrencilerin büyük çoğunluğunu, genel liselerden gelenler oluşturmuşlardır. Ayrıca, medrese mezunu bir öğrenci, iki bitirme sınavına girerek hem medrese diploması hem de genel lise diploması alabilmektedir. Dolayısıyla, seneviyye mezunu bir öğrenci hem kendi okulunun diplomasını hem de genel ortaokul diplomasını, aynı şekilde aliyye mezunu hem kendi okulunun hem de genel lise diploması alabilmektedir. Ancak, bunun zıddı çok nadir görülmektedir. Yani genel lise mezunu bir öğrencinin din eğitimi de veren aliyye diploması alması, yeterli dini bilgiye sahip olmadığı için bitirme sınavını kazanma şansı az olmaktadır. Dolayısıyla genel medrese mezunu bir öğrenci, ileride doktor, mühendis, mimar ve ekonomist gibi mesleklerde ilerleyebilmektedir.⁵⁴

Diğer taraftan, "medrese diniyye" adıyla anılan dinî medreselerde okutulan derslerin %70'ini dinî dersler, %30'unu kültür dersleri teşkil ettiği için, bu tip medreselerden mezun olanlar, zorunlu ilköğretimi bitirmiş sayılsalar da genel ilkökul mezunları ile eşdeğer kabul edilmemektedirler. Ancak dinî medrese mezunlarının, Din İşleri Bakanlığı'nın alt kademelerinde memur olma hakları bulunmaktadır; dinî medresenin aliyye seviyesini bitirdikten sonra da yüksek din eğitimi kurumlarına girebilmektedirler. Ayrıca dışardan sınava girerek normal medreseleri bitirme hakları da bulunmaktadır. Ancak bu durum, eğitimde ikiliği ve dinî medreselerin mezunlarının mağdur olmaları söz konusu olduğu için çeşitli çevrelerce hep tenkit edilmiştir. Devlet tarafından ilkökula eşdeğer kabul edilmemesi neticesinde dinî medreselerin önemli bir kısmı, zamanla normal medrese eğitimi veren kurumlar haline dönüşmüşlerdir.⁵⁵

Normal ve dinî medreselerin hem resmi hem de özel olanları bulunmaktadır. 1987 yılında Din İşleri Bakanlığı pilot bölgelerde %35 kültür dersleri, %65 de dinî derslerin okutulduğu ve yüksek din eğitimi veren okullara öğrenci hazırlamak amacıyla örnek medreseler kurmaya başladı ve zamanla medrese tipi okullar tamamen yüksek dini öğrenime öğrenci hazırlayan kurumlar olarak düşünüldü. 1992-1993 eğitim-öğretim yılında tüm Endonezya genelinde 34.579 medrese bulunmaktaydı. Bunların 442'si devlet, 23.634'ü özel olmak üzere 24.076 medrese-i ibtidaiyye, 452'si devlet ve 7.256'sı özel olmak üzere 7.708 medrese-i seneviyye, 291'i devlet ve 2.504'ü özel olmak üzere 2.795 tane de medrese-i aliyye seviyesinde idi. 21.586 tane de dinî medrese tespit edilmiştir. Tüm devlet medreselerinde okuyan öğrenci sayısı 642.425, tüm özel medreselerde (pesantrenlerdekiiler dahil) okuyanların yekunu ise 8.768.817 idi. Bu rakamlara, dinî medreselerde okuyan öğrenciler de dahildir.⁵⁶

54. Uddin, "Profile of Muslim Education in Indonesia", s.37-38.

55. Dhofier, "Islamic Education and Traditional Ideology on Java", s.264.

56. *Ensiklopedi Islam*, "Madrasah", III, s.108-109.

Din İşleri Bakanlığı'nın verilerine göre 2000-2001 eğitim-öğretim yılında da normal medreselerde okuyan öğrenci sayısı toplam 5.449.370 olarak verilmiştir. Bu rakamın 284.521'i devlet 2.704.052'si özel olmak üzere 2.988.573'ü medrese-i ibtidaiyye; 497.374'ü devlet 1.387.202'si özel olmak üzere 1.884.576'sı medrese-i seneviyye, 274.734'ü devlet ve 301.487'si özel olmak üzere 576.221 öğrenci de medrese-i aliyye okullarında okumaktadır.⁵⁷ Buna göre, ilkokul seviyesindeki medrese öğrenci sayısı, zorunlu ilkokul eğitimi sebebiyle diğer seviyedeki medrese öğrencilerine nazaran daha fazla yekun tutmaktadır.

Medreselerin dışında yakın dönemlere kadar lise seviyesinde eğitim yapan *Pendidikan Guru Agama* veya *Sekolah Guru Agama* adlarıyla anılan din eğitimi kurumları da bulunmaktaydı. Bunlar tamamen Din İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak ilkokul seviyesinde din dersi öğretmeni yetiştirmek için kurulan meslek okulları idiler. Genel ilkokulu bitirenler ile ibtidaiyye medreselerini bitirenler 5 yıl, genel ortaokul ile seneviyye medreselerini bitirenler ise 2 yıl daha okuyarak bu okullardan mezun olmakta ve hem genel ilkokullarda hem de medreselerin ibtidaiyye seviyesindeki okullarda öğretmen olabilmekteydiler. Ayrıca, bakanlığa bağlı olarak açılan ve dinî hâkim yetiştiren *Sekolah Guru dan Hakim Agama Islam* adlı okullar da ortaokuldan sonra 4 yıllık bir eğitim sunmaktaydılar. İlk defa 1951'de Cava'da açılan bu okullar zamanla tüm Endonezya'da kurulmaya başlandı. *Pendidikan Guru Agama* daha sonra 4 yıllık ve 2 yıllık olmak üzere 6 yıllık bir din öğretmeni yetiştirme okulu, *Sekolah Guru dan Hakim Agama* da 1954'ten sonra tamamen lağvedilerek yerine öğrencilerini 4 yıllık ilk *Pendidikan Guru Agama*'dan kabul eden 4 yıllık *Pendidikan Hakim Agama Negeri* adlı dinî hakim yetiştiren okullara dönüştü.⁵⁸ 1988-1989 yılında tüm Endonezya genelinde 97 tane *Pendidikan Guru Agama Negeri* okulu bulunmakta ve bu okullara devam eden öğrenci sayısı da 77.293 idi. Ancak 1990-1991 yılından itibaren bu tür okullar *Medrese Aliyye Negeri* adıyla lise seviyesindeki medrese tipi okullara dönüştürüldü ve sahip olduğu tüm yetki ve görevler de yüksek din eğitimi kurumlarının ilgili bölümlerine devredildi.⁵⁹ Dolayısıyla, ilkokullara din dersi öğretmeni yetiştirmek için lise seviyesindeki bir eğitimin yeterli olmadığı görülmüş ve bu alanda çalışacak öğretmenlerin üniversite seviyesinde bir eğitim ve öğretim programını tamamlamaları ve gerekli formasyonu almaları zorunlu kılınmıştır.

6. Yüksek Din Eğitimi Kurumları.

Hollanda sömürge döneminde Endonezya'da yüksek seviyede din eğitimi kurumları bulunmamaktaydı. Bunun için Endonezyalı Müslümanlar kendi ülkelerindeki pesantrenlerde veya XX. Yüzyıl başlarından itibaren yeni kurulma-

57. Din İşleri Bakanlığı İslam Eğitim Kurumları Direktörlüğü İnternet web sitesi: <http://www.bagais.go.id/presentasi/hal4.html>

58. Deliar Noer, *Administration of Islam in Indonesia*, Cornell University Project, Ithaca, New York 1978, s.32; Mahmud Junus, *Sedjarah Pendidikan Islam di Indonesia*, Pustaka Mahmudiah, Djakarta 1960, s.311-312.

59. *Ensiklopedi Islam*, "Pendidikan Guru Agama Negeri", IV, s.90-91.

ya başlayan medreselerde belirli bir eğitim aldıktan sonra, tahsillerini ilerletmek için Arabistan (Mekke ve Medine), Mısır veya Pakistan gibi ülkelere gitmekteydiler. Endonezyalı Müslüman cemiyet ve liderler yüksek seviyede hem genel eğitim hem de din eğitimi veren bir üniversite kurulmasını 1930'lu yıllardan itibaren sürekli dile getirmekteydiler. Ancak, Hollanda sömürge idaresi bu yöndeki istek ve tekliflere pek sıcak bakmamışlardı.⁶⁰

İlk olarak 1940 yılında Batı Sumatra'nın Padang şehrinde eğitimci Mahmud Yunus'un öncülüğünde *Sekolah Tinggi Islam* (İslam Yüksek Okulu) adıyla din eğitimi veren bir kolej kurulmuşsa da, savaş nedeniyle bu okul işlevini tam olarak yerine getirememiştir. Çağdaş eğitim düzeyinde din eğitimi vermeyi amaçlayan iki yıllık yüksek okul seviyesindeki bu kolejin din eğitimi ve Arap dili olarak iki bölümü vardı.⁶¹ 1945 yılı başlarında Cakarta'da İslamcı Maşumi Partisi ve onun liderlerinin öncülüğünde *Sekolah Tinggi Islam* adıyla diğer özel bir yüksek okul daha kuruldu. Eğitim sistemi ve müfredat programı, büyük ölçüde Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nin Şeria (İlahiyat) Fakültesi model alınarak hazırlanmıştı. Buradan mezun olanlar da din öğretmeni, dinî hakim ve din görevlisi olarak istihdam edileceklerdi. Hollandalıların savaş sonrasında tekrar Cakarta'yı işgal etmeleriyle birlikte bu okul daha sonra Yogyakarta'ya taşındı. 1947 yılında, buna Şeria, Hukuk, Eğitim ve Ekonomi alanlarında olmak üzere 4 fakülte eklenerek adı Endonezya İslam Üniversitesi'ne dönüştürüldü.⁶² Bu dönüşüm de yine büyük ölçüde, Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nin Şeria Fakültesi dışında yeni fakülteler açması sebebiyle oradan ilham alınarak yapılmıştı. Ancak bu haliyle temel amacından uzaklaşarak zamanla genel bir üniversiteye dönüştü; pesantren ve medrese kökenli öğrencilere yönelik hazırlık sınıfları da kapatılarak sadece genel liselerden öğrenci almaya başladı.

Bunun üzerine 26 Eylül 1951 tarihinde Yogyakarta'daki bu üniversitenin Şeria Fakültesi üniversiteden ayrılarak *Penguruan Tinggi Agama Islam Negeri* adıyla Din İşleri Bakanlığı'na bağlı resmi bir yüksek okula dönüştürüldü. Aynı yıl bakanlık burada *Perguruan Hakim Islam Negeri* adıyla dinî hâkim yetiştirmeye yönelik ayrı bir yüksek okul daha açtı. Ayrıca, 1957 yılında da Cakarta'da *Akademi Dinas Ilmu Agama* adlı bir din akademisi kurdu. Bu arada 1951'de tanınmış hukuk profesörü Hazairin'in önderliğinde Cakarta'da *Perguruan Tinggi Islam Djakarta* adıyla özel bir yüksek okul açılmıştı ki, bu da daha sonra Cakarta İslam Üniversitesi'ne dönüştü.⁶³

Başlangıçta değişik adlar altında açılan yüksek okul seviyesindeki bu resmî dinî okullar, 5 Mayıs 1960 tarihinde devlet başkanı Sukarno'nun çıkardığı bir kararname ile tek bir Devlet İslâm Enstitüsü (*Institut Agama Islam Negeri - IAIN*) adı altında birleştirilerek yeniden düzenlendi. İlk yıllarda iki fakültesi Cakarta'da, diğer iki fakültesi de Yogyakarta'da bulunan bu tek Devlet İslam Enstitüsü, 1963 yılında iki müstakil enstitüye ayrıldı. Her enstitü kendisine bağlı olarak

60. Benda, *The Crescent and The Rising Sun*, s.95,143-144.

61. Junus, *Sedjarah Pendidikan Islam di Indonesia* s.103; Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia*, s.118.

62. *Ensiklopedi Islam*, "Universitas Islam Indonesia", V, s.140-141.

63. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia*, s.118-120.

ileriki yıllarda diğer şehirlerde de fakülteler açmaya başladı. Mesela, Yogyakarta'daki Devlet İslam Enstitüsü, Orta ve Doğu Cava'da, Kalimantan ve Sulawesi adalarında; Cakarta'daki Devlet İslam Enstitüsü de Batı Cava ve Sumatra'daki büyük şehir merkezlerinde fakülteler açılar. Zamanla oralardaki bu fakülteler de yeni enstitülerin kuruluş temelini teşkil etti ve 1973 yılına kadar tüm ülkedeki sayıları 14'e yükseldi. Bugün itibarıyla de tüm ülke çapında toplam 14 tane Devlet İslam Enstitüsü bulunmaktadır. Bu enstitülerin 13 tanesi Endonezya'nın çeşitli yerlerinde yetişmiş büyük alim ve şahsiyetlerin adlarını taşımaktadır. Sadece Medan şehrindeki Kuzey Sumatra Devlet İslam Enstitüsü adını alarak bölge adıyla anılmaktadır.⁶⁴

Devlet İslam Enstitülerinin en yüksek seviyedeki yöneticileri rektör, fakültelerinki ise dekan olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla her enstitü, idari yapı ve eğitim-öğretim bakımından bir üniversite gibi çalışmakta, ancak rektörleri Din İşleri Bakanlığı tarafından atanmakta ve ona karşı sorumlu bulunmaktadır. Din İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan bu enstitüler İslam din ilimleri alanında yüksek seviyede eğitim ve araştırma yapan kurumlar olup, mezunları da ordu, polis ve hastane teşkilatları dahil çeşitli yerlerde din görevlisi, okullarda din öğretmeni, nikah ve boşanma gibi davalara bakan aile hukukuyla ilgili mahkemelerde dinî hakim olarak istihdam edilmektedirler.

Devlet İslam Enstitüleri başlangıçta 2 fakülteli bir enstitü iken, önce 4 ve daha sonra da 5 fakülteli bir enstitü haline gelmişlerdir. Dolayısıyla, günümüzde bu enstitülerin Adab (Fakultas Adab), Şeria (Fakultas Syariah), Terbiye (Fakultas Tarbiah), Usuluddin (Fakultas Usuluddin) ve Davet (Fakultas Dakwah) olmak üzere beş tane fakültesi bulunmaktadır.⁶⁵ Tebliğci ve müslüman misyoner yetiştirmek amacı güden davet fakültesi yakın zamanlarda açılmıştır.⁶⁶ Ancak, sonra kurulan küçük enstitülerde bu sayılan fakültelerin hepsi bulunmamaktadır. Mesela, Arap Dili ve Edebiyatı ile İslam Tarihi ve Kültürü olarak iki bölümü olan Adab Fakültesi sadece 4 enstitüde açılmıştır. İki alt bölümü olan Davet Fakültesi de sadece birkaç enstitüde vardır. Şeria Fakültesi'nin Dini Adalet, İslam Ceza ve Muhakematı ile Mukayeseli Hukuk ve Mezhepler olmak üzere 3 bölümü, Terbiye Fakültesi'nin İslam Din Eğitimi, Arap Dili ile Eğitim Bilimleri olmak üzere 3 bölümü, Usuluddin Fakültesi'nin de Akide ve Felsefe, Tefsir/Hadis, Mukayeseli Dinler ile Davet olmak üzere 4 tane bölümü bulunmaktadır. Müstakil Davet Fakültesi olan enstitülerde ise Davet Bölümü bu fakülte içinde yer almaktadır. 1988-1989 eğitim öğretim yılı itibarıyla, toplam 14 Devlet İslam Enstitüsü'ne bağlı 6 tane Adab Fakültesi, 8 tane Davet Fakültesi, 22 tane Şeria Fakültesi, 34 tane Terbiye Fakültesi ve 20 tane de Usuluddin Fakültesi olmak üzere toplam 90 fakülte bulunmaktaydı.⁶⁷

Başlangıçta sadece lisans seviyesinde eğitim veren bu enstitüler, zamanla yüksek lisans ve doktora programları da açarak daha ileri seviyelerde eğitim

64. *Ensiklopedi Islam*, "Institut Agama Islam Negeri", II, s.230-232.

65. Noer, *Administración of Islam in Indonesia*, s.35-36.

66. *Buku Pedoman IAIN Syarif Hidayatullah, 1990-1991*, Departemen Agama RI, Institut Agama Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Jakarta 1990, s.72.

67. *Ensiklopedi Islam*, "Institut Agama Islam Negeri", II, s.229-230.

sunmaya başlamışlardır. Yüksek lisans programı 10 ayrı enstitüde yapılırken, doktora programı sadece tüm IAIN'lerin anacı konumunda olan Cakarta'daki Syarif Hidayatullah Devlet İslam Enstitüsü ile Yogyakarta'daki Sunan Kalijaga Devlet İslam Enstitüsü'nde yapılmaktadır.⁶⁸ 1982 yılında sadece yüksek lisans ve doktora eğitimi vermek üzere Cakarta'daki Syarif Hidayatullah Devlet İslam Enstitüsü bünyesinde Fakultas Pasca Sarcana adıyla ayrı bir fakülte dahi açılmıştır. 1990-1991 akademik yılına kadar 26 öğrenci doktora, 77 öğrenci de yüksek lisans eğitimlerini bu fakültede tamamlamışlardır.⁶⁹

1999 yılından itibaren Cakarta'daki Devlet İslam Enstitüsü bünyesinde genellikle Batıdaki şarkiyat enstitüleri veya bölümleri model alınarak bir İslâmî Araştırmalar Fakültesi ile eğitim bölümünü destekleyici bir Psikoloji Fakültesi de açılmıştır. Ayrıca, ekonomi, matematik ve bilgi teknolojileri gibi yeni bölüm ve birimler açılarak bu enstitünün *Universitas Islam Negeri* (Devlet İslam Üniversitesi) adıyla bir üniversiteye dönüştürülmesi yönündeki talep ve çalışmalar halen devam etmektedir.⁷⁰ Ayrıca, Din İşleri Bakanlığı'nın teşvikleriyle 1984 yılından itibaren bu enstitülerin alt birimlerine bağlı olarak ve onlara öğrenci yetiştirmek üzere *Madrasah Pembangunan* (Geliştirilmiş Medrese) adıyla ilk ve orta öğretim seviyelerinde dinî medreseler de açılmıştır. Aynı yılda Cakarta Devlet İslam Enstitüsü bünyesinde açılan bu tip benzeri bir medrese, terbiye fakültesinin öğrencileri için bir nevi uygulama okulu, yani laboratuvarı olarak nitelendirilmiştir.⁷¹

Devlet İslam Enstitüleri öğretim süreleri ve programları bakımından da zamanla çeşitli değişikliklere tâbi tutulmuştur. İlk zamanlar Hollanda üniversitelerindeki gibi her fakülte üç yıllık temel eğitimden sonra 2 yıllık da bölümlere ayrılarak beş yıllık bir eğitimi öngörürken, daha sonraları diğer Batı ülkelerindeki sisteme daha yakın olan 4 yıllık lisans eğitimi veren üniversite gibi kabul edilmişlerdir.⁷² 150-160 kredilik ders ve 8 yarıyıl esasına göre dört yıllık lisans eğitimi; 50-60 kredilik ders ve bir yüksek lisans tezi olmak üzere 4 yarıyıl, yani iki yıllık yüksek lisans programı; 40-50 kredilik ders ve bir doktora tezi olmak üzere 6 yarıyıl, yani en az 3 yıllık doktora programı uygulanmaktadır.⁷³ Ders müfredat oranlarına gelince de, genellikle %50 dini içerikli dersler, %50 de kültürel, eğitim ve diğer konularla ilgili dersler verilmektedir. Bu oranlar fakültenin veya bölümün özelliğine göre fakülteden fakülteye veya bölümden bölüme bazen %10 ile %20 arasında bir değişiklik göstermektedir.⁷⁴

68. *Ensiklopedi Islam*, "Institut Agama Islam Negeri", II, s.228.

69. *Buku Pedoman IAIN Syarif Hidayatullah*, s.76.

70. Cakarta'daki Devlet İslam Enstitüsü'nün Internet web sitesi: <http://www.uinjkt.ac.id>.

71. *Tiga Puluh Tahun IAIN Syarif Hidayatullah (1 Juni 1957 - 1 Juni 1987)*, Departemen Agama RI, Institut Agama Islam Negeri Syarif Hidayatullah, Jakarta 1987, s.211-224; *Buku Pedoman IAIN Syarif Hidayatullah*, s.112-114.

72. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia*, s.120-121.

73. *Buku Pedoman IAIN Syarif Hidayatullah*, s.24-28; *Tiga Puluh Tahun IAIN Syarif Hidayatullah*, s.72-73. Bu enstitülerde okutulan ders adları ve kredileri için bkz., *Tiga Puluh Tahun IAIN Syarif Hidayatullah*, s.671-704.

74. Dhofier, "Islamic Education and Traditional Ideology on Java", s.264.

Devlet İslam Enstitülerinin yanı sıra yüksek seviyede din eğitimi veren diğer bir resmi kurum tipi de *Sekolah Tinggi Agama Islam Negeri (STAIN)* adlı Devlet İslam Yüksek Okullarıdır. Din İşleri Bakanlığı'na bağlı olarak ülkenin çeşitli yerlerinde açılan bu meslek yüksek okulları da, Devlet İslam Enstitüleri gibi din öğretmeni, din görevlisi ve dini hakim yetiştirmektedirler. Bugün bunların sayıları ülke genelinde 33'e ulaşmıştır. Bunların en üst seviyedeki yöneticilerine müdür (direktör) denilmekte ve atanma için lisans derecesi yeterli sayılmaktadır. 2001 yılı itibarıyla sadece 9 tane Devlet İslam Yüksek Okulunun müdürü doktora derecesine ve 8 tanesi de yüksek lisans derecesine sahiptirler. Bu yüksek okulların akademik yapıları ve programları da genellikle İslam enstitülerindeki gibidir. Dolayısıyla, bu tip meslek yüksek okullarında da esas itibarıyla 5 bölüm/program bulunmaktadır ve bunlar da terbiye, usuluddin, şeria, adab ve davet adlarını taşımaktadırlar.

Kuruluşlarından bugüne kadar her iki tip yüksek din eğitimi kurumlarındaki öğrenci sayıları da, bu kurumların gelişmelerine paralel olarak artmıştır. Mesela, Cakarta Devlet İslam Enstitüsü, kuruluşunun ilk yılında (1957-1958) sadece 43 öğrencisi varken, 1973 yılında bu sayı 1745'e ulaşmıştır. 1989-1990 eğitim-öğretim yılında ise lisans ve lisansüstü seviyedeki tüm fakülte ve bölümlerde kayıtlı öğrenci sayısı toplam 5.114 olarak kaydedilmiştir.⁷⁵ Din İşleri Bakanlığı'nın yaptırdığı bir araştırma sonucuna göre, 2001-2002 eğitim-öğretim yılında 14 tane Devlet İslam Enstitüsünde toplam 38.854, 33 tane Devlet İslam Yüksek Okulunda ise toplam 41.840 öğrenci öğrenim görmekteydi. İslam enstitülerindeki öğrencilerin cinsiyete göre dağılımı ise, %54'ü erkek ve %46'sı kız öğrenci idi. İslam yüksek okullarında ise kız öğrenci sayısı erkek öğrencilerden daha fazla yekun tutmaktaydı. Aynı akademik yılda Devlet İslam Yüksek Okullarında okuyan kız öğrenci oranı %53, erkek öğrenci oranı ise %47 olarak tespit edilmiştir. Yine her iki tip eğitim kurumunda eğitimle ilgili bölümde, diğer bölümlere göre daha fazla öğrenci okumaktadır. Mesela, Devlet İslam Enstitülerindeki Terbiye fakültelerinde okuyan toplam öğrenci sayısı 11.216, Devlet İslam Yüksek Okullarının Terbiye bölümlerindeki toplam öğrenci sayısı da 28.879 olarak verilmiştir.⁷⁶ Dolayısıyla, bu okullarda okuyan öğrencilerin neredeyse üçte biri, öğretmenlikle ilgili bölümlerde okumaktadırlar. Bu durum, daha çok eğitim alanındaki geniş istihdam imkanıyla alakalıdır.

Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında lisans üstü eğitim yaparak akademik kadronun geliştirilmesi çalışmaları devam etmesine rağmen, akademik kadro bakımından her iki kurumun da istenilen seviyeye ulaşamadığı görülmektedir. Nitekim, aynı araştırmaya göre Devlet İslam Enstitülerindeki kadrolu 3.713 öğretim elemanından 2.075'i lisans mezunu, 1.283'ü yüksek lisans ve sadece 35'i doktora derecesine sahiptirler. Akademik unvan sahibi öğretim elemanı sayısı, Devlet İslam Yüksek Okullarında daha düşüktür. Mesela, bu okullarda

75. *Buku Pedoman IAIN Syarif Hidayatullah*, s.128-129,171

76. Din İşleri Bakanlığı'nin İnternet web sitesi: <http://www.depag.net/depag2001.html>. Aynı araştırma sonuçları için ayrıca bkz. Din İşleri Bakanlığı İslam Eğitim Kurumları Direktörlüğü İnternet web sitesi: <http://www.bagais.go.id/pertais/welcome.html>.

görev yapan 1.890 kadrolu öğretim elemanından 1.344'ü lisans, 506'sı yüksek lisans ve sadece 40'ı doktora derecesine sahiptirler. Kısmi zamanlı olarak çalışan öğretim elemanların büyük bir çoğunluğu da, lisans derecesi mezunudur. Buna göre, Devlet İslam Yüksek Okullarında çalışan öğretim elemanlarının %71'i ve Devlet İslam Enstitülerindeki ise %56'sı lisans derecesine sahiptirler. Sadece iki Devlet İslam Yüksek Okulunda yüksek lisans programı yürütülmektedir.⁷⁷

Gerek Devlet İslam Enstitülerinde gerekse Devlet İslam Yüksek Okullarında karma eğitim yapılmakta, kız ve erkek öğrenciler arasındaki sosyal temas ve ilişkiler oldukça tabii ve kolay bir şekilde yaşanmaktadır. Ancak bu enstitülerdeki kız öğrenciler genellikle mahalli Endonezya kıyafetlerinin modern biçimlerini giymeyi tercih etmektedirler. Bazıları başı açık, bazıları da başörtülü olarak öğretimlerini sürdürürlerken, erkek öğrenciler ise genellikle Batı tipi pantolon ve gömlek giymektedirler. Dolayısıyla, kız öğrenciler tercih ettikleri kıyafet bakımından diğer üniversitelerdeki kız öğrencilerden ayırt edilebilmektedirler. Diğer üniversitelerdeki kız öğrenciler ise genellikle Batı tipi kıyafet giymektedirler.⁷⁸

Din eğitimi alanındaki devlet kurumlarından başka çeşitli dernek, vakıf ve cemaatler tarafından kurulan özel üniversiteler, enstitüler veya müstakil olarak kurulmuş yüksek seviyede din eğitimi veren özel yüksek okullar da bulunmaktadır. Bu tip okulların bir kısmı farklı adlar taşısa da esas itibariyle *Perguruan Tinggi Islam Swasta* (Özel İslam Yüksek Okulu) adıyla bilinmekte olup, Din İşleri Bakanlığı'nın Özel Din Eğitimi Genel Direktörlüğü'nün denetimi ve gözetimi altında faaliyet göstermektedirler. İlk zamanlar birbirinden farklı programlar ve adlarla eğitim-öğretim yapmaları ve bunun da çeşitli problemlere yol açması üzerine, bu tip özel yüksek din eğitimi kurumlarının ders programları, müfredatları, diploma denklikleri, eğitim standartları ve altyapı durumlarını araştırmak ve gerekli tavsiyelerde bulunmak amacıyla 1988 yılında merkezi Cakarta'da bulunan 17 üyeli *Lembaga Perguruan Tinggi Agama Islam Swasta* (Özel İslam Yüksek Okulu Kurumu) adıyla bir organ oluşturulmuştur. Bu kurumun 10 üyesi devlet görevlisi olup Din İşleri Bakanlığı'nı temsil etmekte, 7'si de özel okul sahipleri veya görevlilerinden seçilmektedir. Ayrıca, her bölgedeki bu tip özel yüksek din okullar bir Devlet İslam Enstitüsü'nün genel koordinatörlüğü altına alınarak akademik ve programlar açısından onlara rehberlik etme görevi verilmiştir. Dolayısıyla, tüm ülke çapında mevcut olan irili ufaklı 270 tane Özel İslam Yüksek Okulu, 11 koordinatörlük bölgesine ayrılarak 11 tane Devlet İslam Enstitüsünün genel koordinatörlüğüne tâbi kılınmıştır. Koordinatörler ve yardımcıları, Devlet İslam Enstitüsü rektörleri tarafından kendi kıdemli öğretim elemanları arasından atanmaktadır. Böylece, eğitim ve öğretim açısından devlet denetimi ve rehberliği altına alınan bu okullardaki düzensizlik büyük ölçüde giderilmeye çalışılmıştır. Özel yüksek din eğitimi kurumlarının akademik yapılanmaları ve programları da esas itibariyle Devlet İslam Enstitüleri ve Devlet

77. Din İşleri Bakanlığı'nin İnternet web sitesi: <http://www.depag.net/depag2001.html>. Ayrıca bkz. <http://www.bagais.go.id/pertais/welcome.html>.

78. Bu bilgiler, 1990 yılında Cakarta ve Yogyakarta'daki bu enstitülere yaptığım ziyaretler sırasındaki gözlemlerime dayanmaktadır.

İslam Yüksek Okullarınıninkine benzemekte ve bölüm olarak ta en fazla terbiye bölümü yer almaktadır. Bu okullardan mezun olan öğrenciler de genellikle, ilk ve orta öğretim seviyelerindeki din eğitimi ağırlıklı özel medrese veya diğer okullarda öğretmen ve din görevlisi olmaktadır.⁷⁹

Ayrıca, diğer bazı özel üniversitelerde de yüksek seviyede din eğitimi veren fakülteler bulunmaktadır. Mesela, Yogyakarta'daki Endonezya İslam Üniversitesi (Universitas Islam Indonesia) bünyesindeki yedi fakülteden birisi Şeria Fakültesi'dir. Yine Sulawesi adasının Ujungpandang şehrindeki Endonezya Müslüman Üniversitesi (Universitas Muslim Indonesia) bünyesinde de Şeria ve Usuluddin fakülteleri vardır.⁸⁰

7. Genel ve Mesleki Eğitim Kurumlarında Din Dersleri Öğretimi.

Hollanda sömürge idaresi döneminde din dersleri ortaokuldan başlamak üzere normal okul saatleri dışında seçmeli ders olarak okutulmaktaydı. Devletin malî desteğine sahip olan kilise ve Hıristiyan kuruluşlar devlet okullarında okuyan Hıristiyan öğrencilere Hıristiyanlık'la ilgili seçmeli din dersleri vermektedirler. Hatta, muhafazakar eğilimli sömürge idarecileri ile Hıristiyan çevreler eğitimde daha etkili dinî eğitimin verilmesini isterlerken, liberal görüşlü Hollandalılar buna karşı çıkarak devlet okullarının dinî bakımdan tarafsız konumlarının muhafazasını savunuyorlardı. Hükümet orta öğrenim seviyesindeki devlet okullarında normal ders saatleri dışında Müslüman öğrenciler için de seçmeli din derslerinin verilmesini prensipte kabul etmesine rağmen, Müslüman dinî çevrelerin başlangıçta laik eğitime dayanan sömürge okullarına karşı olumsuz tutum takınmaları ve hükümetin bu maksatla maddî destek sağlamaması sebebiyle Müslümanlıkla ilgili din dersleri eğitimi ilk zamanlar verilemedi. Dolayısıyla sömürge döneminde ilkokullarda din dersleri verilmezken, orta öğretim kurumlarında İslam diniyle ilgili din dersleri ancak 1930'lu yıllardan itibaren başladı ve bu da genellikle Müslüman cemiyet ve teşkilatlar tarafından organize edilmekteydi. Fakat, bu dersler seçmeli ve normal ders saatleri dışında, yani ders bitiminden sonra ve haftada sadece bir defa olmak üzere verilmekteydi. Bu tür seçmeli din derslerine Müslüman öğrencilerin büyük çoğunluğu gitmesine rağmen, dersler belirli bir müfredat programından yoksun olduğu için genellikle tüm Müslüman öğrencilerin toplandığı ve bir konuşmacının bulunduğu bir konferans şeklinde yapılmaktaydı.⁸¹

Din derslerinin ilkokuldan lise sona kadar tüm sınıflarda haftada iki saat olmak üzere zorunlu ders olarak verilmesi hususunda çeşitli zamanlarda talepler yapılmasına rağmen, sömürge hükümeti buna pek sıcak bakmadı. Japon işgali döneminde de herhangi bir değişiklik olmadı. Ancak, bağımsızlık savaşının halen devam ettiği 1948 yılında Din İşleri Bakanlığı'nın Batı Sumatra'nın

79. *Ensiklopedi Islam*, "Perguruan Tinggi Agama Islam Swasta", Supplement-II, s.96-104.

80. *Ensiklopedi Islam*, "Universitas Islam Indonesia", V, s.140-141; "Universitas Muslim Indonesia", Supplement-II, s.265-266.

81. Noer, *Administration of Islam in Indonesia*, s.26.

Padang şehrindeki yerel yetkilisi Mahmud Yunus, burada düzenlenen bir eğitimciler toplantısında bu yönde bir karar çıkartarak zorunlu din dersi uygulamasını başlattı. Hatta, bu dersleri verecek öğretmenlere bizzat kendisinin başkanlığında yürütülen bir kurs düzenledi. Kursu katılanlar formatör olarak kendi bölgelerinde de kurslar açabilmekteydiler.⁸² Cava'da da ilk defa 1946 yılı sonlarında Yogyakarta'da din öğretmeni yetiştirmek için kurslar açıldı. 1948 yılında da din dersleri için din öğretmeni, dinî mahkemeler için de dinî hakim yetiştirmek üzere Sekolah Guru dan Hakim Islam adıyla din öğretmeni ve hakim yetiştirme okulu açılmıştı. Fakat bu yöndeki gelişmeler, halihazırda fiilen bağımsızlık savaşı devam ettiği için kesintiye uğramaktaydı.⁸³

Cumhuriyet döneminde Din İşleri Bakanlığı diğer bakanlıklara bağlı devlet okullarındaki din derslerini düzenlemekle de yükümlü kılındı. 4 Nisan 1950 tarihinde parlamentoda kabul edilen eğitim kanunu, din derslerinin tüm devlet ve özel okullarda zorunlu dersler arasında yer almasını öngörmekteydi. Ancak veliler, çocuklarının bu dersleri almamaları yönünde yazılı olarak okul idaresinden talepte bulunurlarsa, o öğrenciler bu derslerden muaf tutulacaklardı. Aynı kanuna göre, bu dersin uygulanışı için de Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile Din İşleri Bakanlığı'nın ortaklaşa olarak bir yönetmelik hazırlamalarını gerekli kılmaktaydı. 16 Temmuz 1951 tarihinde alınan bir hükümet kararıyla da bu derslerin ilkokulun dördüncü sınıfından başlamak üzere lise son sınıfa kadar haftada 2 saat olarak verilmesi kabul edilmişti. Ayrıca, bu derslerin açılması için bir sınıfta en az 10 öğrencinin aynı dine mensup olması zorunlu kılınmaktaydı.⁸⁴

Uygulamada bazı okulların ders programlarında zorunlu, bazılarında ise seçmeli olarak yer alan din dersleri, 1965'teki başarısız komünist darbesinden sonra yeniden düzenlenerek tüm resmî ve özel okullarda ilkokulun dördüncü sınıfından üniversitenin ikinci sınıfına kadar haftada iki saat mecburî ders olarak kondu. Temmuz 1966'da Halk Danışma Meclisi'nde kabul edilen bir kanun gereğince de, tüm devlet ve özel eğitim kurumları dahil ilkokul birinci sınıftan üniversite ikinci sınıfa kadar din dersleri zorunlu kılındı.⁸⁵ Ancak, bu dersleri verecek gerekli formasyona sahip öğretmenlerin yetersizliği sebebiyle uygulamaya zamanla geçildi.

Buna göre, din dersleri ilkokul seviyesinde haftada 3 saat, ortaokul ve lise seviyesinde haftada 2 saat, üniversitede de haftada 2 saat okutulmaya başlandı. Dolayısıyla, bir öğrencinin 6 yıllık bir ilkokulda 36 kredi, 3 yıllık ortaokulda 12, 3 yıllık lisede ise 12 kredilik din dersi alma zorunluluğu getirildi. Din derslerinin müfredat programı, esas itibarıyla öğrenciye İslam diniyle ilgili temel bilgiler vermeyi, ahlaki değerleri benimsemeyi, toplum ve çevresiyle iyi ilişkiler kurmayı, devletin temel politikaları çerçevesinde yetişmelerini hedeflemektedir. Öğrenci ve velilerinin talepleri doğrultusunda ve okul yönetiminin de uygun görmesi halinde, yüzünden Kuran okuyabilecek seviyede Arap harflerinin tanıtımı ve Kuran

82. Junus, *Sedjarah Pendidikan Islam di Indonesia*, s. 113-117.

83. Noer, *Administration of Islam in Indonesia*, s.29-31.

84. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia*, s.110-111.

85. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia*, s.111; Uddin, "Profile of Muslim Education in Indonesia", s.41-42.

öğrenimi gibi konular da ders müfredatı içinde verilebilmesi uygun görülmüştür. Ancak müstakil olarak bir Kuran dersi konması söz konusu değildir.⁸⁶

Orta öğrenim seviyesindeki okullarda din derslerini verecek eleman ihtiyacı Devlet İslam Enstitüleri ile Devlet İslam Yüksek Okulları mezunlarıyla karşılanırken, ilkokullardaki din derslerini de Din Öğretmeni Yetiştirme Okullarından mezun olanlar vermekteydiler. Ancak, üniversite seviyesinde din dersi verecek yeterli ve eğitilmiş öğretim elemanı ihtiyacı en büyük sıkıntıyı oluşturmaktaydı. Hıristiyan öğrenciler için yeterli öğretim kadrosu bulma ve istihdam etme pek fazla problem olmazken, Müslüman öğrenciler için bu durum en büyük problemi teşkil etmekteydi. İlk zamanlar üniversitelerde ilgili fakülte ve bölümlerin kendi öğretim elemanları bu dersi vermeye başladılar ve bu da din derslerinin entelektüel seviyede olmaktan çok uzakta kalmıştı. Daha sonra, Devlet İslam Enstitülerinden mezun olanlar bu dersler için de üniversitelere din dersi okutmanı olarak atanmaya başlandı.⁸⁷ Ayrıca, ileri seviyede buna bir çözüm yolu bulmak için, 1985 yılından itibaren Cakarta'daki Devlet İslam Enstitüsü ile Cakarta'daki Endonezya Üniversitesi'nin ortaklaşa yürüttükleri 2 yıllık lisans üstü bir program uygulayarak din dersi okutmanı yetiştirilmeye başlandı ve kısmen üniversitelerdeki din derslerini verecek eleman sıkıntısı giderilmeye çalışıldı. Bu programa sadece Devlet İslam Enstitüsü mezunları değil aynı zamanda üniversitelerin sosyal içerikli bazı bölümlerinden mezun olanlar da girebilmekteydiler.⁸⁸

Ancak din derslerini veren öğretmenlerin gerek kalite gerekse sayı bakımından yetersiz olmaları sebebiyle, laik ve liberal görüşlü çevreler mecburî din derslerinin gereksiz olduğunu sürekli gündemde tutmaktaydılar. Bazıları okullarda belirli dinlere göre din eğitimi verilmesine karşı çıkarılarken, diğerleri de mecburî din derslerinin yerine farklı dinlere mensup dinî cemaatler arasındaki gergin ilişkilerin giderilmesini amaçlayan genel din kültürü dersleri verilmesini önerdiler. Suharto hükümetini destekleyen bazı meclis üyeleri 1973 yılında okullardaki din derslerinin tekrar seçmeli ders yapılması ve din işlerinin idaresi ile ilgili bütçenin %30 oranında düşürülmesi yönünde meclise kanun teklifi verdikleri zaman, gerek parlamentoda gerekse parlamento dışındaki İslâmî gruplar buna şiddetli reaksiyon gösterdiler. Bunun ülkede ciddi gerginlikler doğuracağını düşünen hükümet, en sonunda bu yöndeki teklifini geri çekmek zorunda kaldı.⁸⁹

Bazı çevreler, hem üniversitelerdeki din derslerine hem de eğitimde ikiliğe sebep olduğu gerekçesiyle ilk ve orta öğretim seviyelerinde din eğitimi ağırlıklı medreselerin varlığına karşı da çeşitli tenkitler yapmaktadırlar. Liberal eğilimli bu çevreler dinî okullarda okumanın zaman israfından başka bir işe yaramadığını, halbuki gençler enerjilerini ülkenin ekonomik yönden kalkınmasına kullanmalarının daha faydalı olacağı görüşünü savunmaktadırlar. Diğer taraftan, din eğitiminin yaygınlaşmasını savunanlar da bunun bir insanı topluma daha

86. İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite seviyelerinde okutulan din derslerinin konuları ve amaçları hakkında bkz., Uddin, "Profile of Muslim Education in Indonesia", s.42-49.

87. Boland, *The Struggle of Islam in Modern Indonesia*, s.197.

88. Uddin, "Profile of Muslim Education in Indonesia", s.51.

89. Deliar Noer, *Administration of Islam in Indonesia*, s.37-38.

yararlı bir varlık olarak yetiştirmeyi hedeflediğini, din eğitimi veren okullardan mezun olanların iş bulmada hiçbir sıkıntı çekmediklerini ileri sürmektedirler.⁹⁰

8. Sonuç.

Şonuç olarak Endonezya'daki din eğitimi kurumları ve tarihi gelişimleri hakkında şunları söylemek mümkündür: Sömürge yönetimi esas itibarıyla ihtiyaç duyduğu mesleki ve bürokratik eleman ihtiyacını karşılamak için bir eğitim faaliyeti yaparken, Cumhuriyet hükümetlerinin yaygın halk eğitimine ve yüksek öğrenime büyük önem verdikleri görülür. Eğitimdeki problemlerin önemli bir kısmı ve zamanla çok farklı eğitim kurumlarının oluşması, büyük ölçüde sömürge döneminden devralınan miras sebebiyledir. Eğitimde ikili bir sistemin varlığı, yani genel ve mesleki eğitim kurumlarının yanında din eğitimi ağırlıklı medreselerin bulunması, hatta medreselerin genel ve dinî olmak üzere iki farklı tipte oluşu, kısmen sömürge döneminden devir anılan eğitim mirasından, kısmen de Müslüman toplumun eğitimden beklentilerinden kaynaklanmaktadır. Ancak, böyle bir ikili eğitim tarzına karşı tenkitler de sıkça yapılmaktadır. Din eğitimi ağırlıklı medreselerin zamanla bu alandaki birer meslek okulu olarak düşünülüp, yüksek din eğitimi kurumlarına öğrenci hazırlayan okullara dönüşmesi yönünde çeşitli talepler bulunmaktadır.

Bağımsızlık sonrası dönemde eğitime büyük bir yatırım yapan Cumhuriyet hükümetleri asırlardır devam eden geleneksel dinî eğitim sistemini de tanıyarak bu eğitimin modern eğitim sistemi doğrultusunda gelişmesini sağlamak gayesiyle ülkedeki dinî okulların koordine edilmesine yönelik bazı gayretlere de girişmiştir. Dolayısıyla geleneksel din eğitimi kurumları olan pesantrenler çağdaş eğitimin gereklerine kendilerini uydurabilmek için zamanla büyük değişimlere uğramışlardır. Din eğitiminin her kademesinden sorumlu olan Din İşleri Bakanlığı, eğitimde bütünlüğü sağlamak için çeşitli vakıf ve dinî hareketler tarafından açılan özel din eğitimi kurumları üzerindeki denetim görevi vasıtasıyla onların gelişmelerine ve daha kaliteli eğitim sunmalarına rehberlik etmektedir. Cumhuriyet yönetiminin bu alanda yaptığı en önemli çaba ise, yüksek din eğitimi kurumları açmak ve zamanla bunları geliştirmek olmuştur. Bugün ülke genelinde sayıları 14'e ulaşan Devlet İslam Enstitülerinin yüksek din eğitiminde önemli bir yeri bulunmaktadır.

90. Deliar Noer, Administration of Islam in Indonesia, s.40.